

Sobre la redacció de la Crònica d'En

Jaume I,¹ per M. DE MONTOLIU.

I. Fora de la qüestió general sobre la certesa o la falsedat de l'atribució que es fa al rei En Jaume I de la composició de la seva Crònica, no s'ha examinat mai en cap aspecte el problema sobre el veritable autor d'aquest venerable monument de la literatura catalana. I no es cregui que, encara que ho sembli, aquella qüestió i aquest problema siguin una sola i mateixa cosa.

En primer lloc perquè, cas d'admetre la no autenticitat de la Cròn., ço és, que no fou escrita o personalment inspirada pel monarca, resta verge tot un camp d'investigació al voltant de la personalitat del seu autor veritable. I en segon lloc perquè, àdhuc acceptant que fou el rei l'inspirador directe i per tant l'autor propiament dit de la Cròn., restaria encara a fer la indagació de la persona o persones que sota sa inspiració van redactar la seva obra.

Nosaltres, fermes defensors de l'autenticitat de la reial Cròn.,²

1. Havent-nos proposat empendre l'edició crítica del *Libre dels feyts d'En Jacme lo Conqueridor*, o sigui la seva Crònica, tenim el projecte de fer-la precedir d'una serie d'estudis preliminars sobre els problemes plantejats per aquest antic monument de la literatura catalana. El primer d'aquests estudis preliminars ha estat el treball comparatiu sobre *La Crònica de Marsili i el Còdex de Poblet*, publicat en l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1913-14. El segon és el que ara publicuem. Seguirà immediatament un estudi sobre l'element llegendari de la Cròn., que ja tenim en preparació. L'estudi de la llengua de la Cròn., ja començat a esboçar en el present treball, l'empendrem d'una manera completa un cop puguem disposar de tot el material a això necessari.

2. V. el meu treball sobre *La Crònica de Marsili i el Còdex de Poblet*, publicat en l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1913-14.

creiem igualment, per raó d'ésser la hipòtesi més versemblant, que el rei En Jaume se serví, per a la seva obra, de clergues o notaris de la seva intimitat que devien traslladar faelment al pergami el seu pensament i àdhuc les seves mateixes paraules. Així s'explicaria el caràcter eminentment personal i la unitat meravellosa d'estil d'aquest llibre, qualitats que, per això mateix que són de natura psicològica, constitueixen, a fi de comptes, el fonament més sòlid de la paternitat del llibre, atribuïda per una tradició secular al propi monarca.

Doncs bé : per esclava que suposem l'obediència de la mà redactora al pensament o, si es vol, a les paraules del rei, s'ha de creure que li devia ésser permesa una discreta llibertat, suficient a trair mantes vegades amb certs indicis o detalls la modesta personalitat del reial secretari. Naturalment (i sigui això dit per endevant i una vegada per totes), cap d'aquets indicis no podia ésser de tal qualitat i de tanta precisió que permetés al futur investigador establir amb seguretat absoluta la personalitat del redactor. Les repetides lectures que havem fet del llibre ens faculten per a dir que cap investigació, per acurada que sigui, portarà a resultat tan definitiu. Però deixant de banda, per impossible de determinar amb seguretat absoluta i amb la sola ajuda del text de la Cròn., aquesta qüestió sobre qui fou el seu redactor, ens resta encara un ample marge d'investigació al voltant dels aspectes, per dir-ho així, secundaris o circumstancials d'aquesta personalitat, com són la patria, l'edat, el càrrec, les relacions, etc., del qui fou redactor del llibre.

De revelacions de totes aquestes circumstancies no en va gens escàs el text de la nostra Cròn. I sobretot (i aquest ha estat el tema central de la investigació que avui presentem), mercès a aquests indicis podrem establir amb tota certesa que el rei En Jaume no escrigué de sa propia mà la seva obra, ans es valgué d'un altre o d'altres per a la redacció del seu text.

Els indicis de la personalitat del redactor de la Cròn. que havem trobat escampats en ses planes, poden ésser classificats en tres grups diferents : *indicis lingüístics*, *indicis geogràfics*, *indicis històrics i psicològics*. Els tres gèneres d'indicis ens ajudaran a arribar a resultats importants per a fixar en tot el possible la personalitat del redactor.

INDICIS LINGÜÍSTICS

2. La primera observació general que havem de fer sobre la llengua de la Cròn. és el seu caràcter relativament arcaic si se la compara amb la llengua de la majoria dels més antics monuments literaris catalans, que, com és sabut, apareixen en general a principis del segle XIV. En aquest concepte la llengua de la Cròn. pot ésser equiparada, pel seu arcaïsmes, amb la d'En Ramón Lull i la dels *Costums de Tortosa* i, si volem parlar de documents extraliteraris, amb la dels documents del segle XIII. Un examen acurat del llenguatge de la Cròn. ens porta a la convicció que pertany, el més tard, a l'acabament del XIII. El seu autor la redactà almenys mig segle abans de l'època del seu primer text arribat fins a nosaltres, el de Poblet (1343).

L'època que havem assignat a la Cròn. resulta comprovada per nombrosos detalls morfològics i fonètics de la seva llengua.

Morfologia : Absència gairebé absoluta del perfet perifràstic del català, que des de principis del segle XIV sovintaja cada vegada més en els nostres monuments literaris.—Abundor extraordinària de formes de perfets forts : *hac, tenc, viu (vegé), plac, ploc, volc, estec, somrís*, etc., etc.¹—Us constant de la conjugació arcaica del perfet feble : *amé, amist, amà, amam, amats, amaren*. —Preponderància en l'ús dels verbs *ésser* i *haver* en els casos en què, en èpoques més pròximes a la nostra, eren usats com ara els verbs *estar* i *tenir*. — Abundor notable d'infiniutius en *-ér*, que més tard van substituir-se amb els en *-re* o en *-ir* : *veer, tener, liger, seer* o *assaer, caer, jaer, remaner*, etc. — Us del cas recte, com *sényer, mils, Deus*, etc. — Perfet perifràstic antic amb perfet d'*anar* + *inf.*² : *anam passar*, 234; *anaus abraçar*, 268; *íd.*, 312; *anal ferir*, 351; *anam cridar*, 364; *anassen fer*, 366; etc., etc. — Us de la forma condicional en *-ara, -era, -ira* : «car si aquesta cosa e aquest pleyt fos uengut en temps de nostre pare ni de nos-

1. Quan no citem les planes on es troben les formes que esmentem, es tracta de casos molt repetits en el text, que fan inútil la indicació dels passatges on es troben.

2. V. el meu treball sobre *El Perfet perifràstic català*, en *Estudis romànics*, I.

tre aui, els saltaren e balaren de tan gran bona Ventura», 288; «uench a nos e dix quens atorgaua lo pleyt e quens metera la torre en recenes e que faria fer la barbacana», 340; «e donam dia als de Nubles ... quels exiren al figuera», 294; «homens qui no moriren sino fos per rao de nos», 359; etc. — Formació dels plurals en *-es*: *poderoses*, 294; *braces*, 47. — Contracció *el* (en lo), 17, etc. — Us de *llur* com a complement indirecte: «digats *lur*», 354.

Fonètica: *crou*, 129; *vou*, 128, 133, etc.; *maysons*, 16; *tresaur*, 137, etc.; *peyra*, 150, etc.; *caytius*, 164; *fonja*, 182; *maylí*, 200; *aur*, 247; *nuyt*, 21, etc., etc.; *feyt*, *pleyt*, *treyt*, etc., etc.

Lèxic: *frare*, 11; *sor*, 32; *sempre*: desseguida; *menys de*: sense; *och*.¹

Volem fer constar que tota la Cròn. és escrita de la mateixa mà, i ho demostra la constància en l'ús de certes formes de llenguatge d'un cap a l'altre de la Cròn.

3. Una de les notes característiques de la llengua de la Cròn. és el fet que el seu autor fa parlar els seus personatges, moltes vegades, en el llenguatge propi de llur respectiva patria.² Així, en la Cròn., veiem castellans parlant en castellà, francesos en francès, llenguadocians en llenguadocià, i àdhuc en boca dels alarbs posa continuament mots alarbs. Aquest respecte a les llengües naturals de tots els personatges estrangers que prenen part en les accions narrades en la Cròn., li dóna un caràcter sumament mogut, pintoresc, i en extrem realista i suggestiu, que acaba de fer atraient l'espontània naturalitat i el caient popular del seu llenguatge.

Posarem a continuació, agrupats per llengües, els passatges en parla estrangera que trobem en el text de la Cròn.:

Llatí

4. «El apostoli comença de parlar en latí... car cosa seria impossibil...»

(pàg. 508)

1. En aquesta llista deixem de posar moltes formes que per la fonètica o morfologia podrien semblar arcaïques, però que un examen detingut les revela com a meres particularitats dialectals.

2. Particularitat ja observada per En Massó - Torrents en sa *Historiografia de Catalunya*, 25. Nosaltres agrupem els respectius passatges.

«E dix lo Papa : Uay a la benedixió de Domini Dei.»

(pàg. 513)

Deixant de banda les sentències bíbliques del Prefaci de la Cròn. que és un fragment de sabor tota eclesiàstica, esmentarem les citacions de les Escripures que el cronista retreu invariablement en tots els sermons, no sols dels bisbes i clergues que figuren en la narració, sinó també en els discursos del mateix rei En Jaume. (pp. 79, 403, 452, 506).

Alarb

5. Uns sarraïns que van en una tarida criden als cristians: «Alanar». I els cristians contesten igualment. Alanar vol dir bonaventura? Això sembla despendre's del text:

«E els cridaren e nos cridam : Alanar, en bonaventura.»

(pàg. 98)

Un sarraí que mor a mans de don Jaume en mig de la brega, diu : «de que vol dir no».

(pàg. 100)

El rei de Mallorca crida els seus i diu:

«Roddo que val tan dir cho estar.»

(pàg. 134)

«... e que la esglesia sia a la porta del alcacer e chom crit lo sabaçala [que hom crit ala lo sabba]¹ cant jo dormire prop de la testa?»

(pàg. 448)

Fa constar en distints passatges que els moros parlaven en llengua aràbiga i que la usaven també els cristians per a parlar amb aquells:

«E faem li dir en algarauia a I daquels II homens de Tortosa...»

(pàg. 136)

1. Les paraules entre claudators són variants de l'edició de Valencia.

«Lo Rey de Maylorques ... dixlos en sa algarauia...»
(pàg. 127)

«I iuheu de Saragoça qui sabia algarauia per trujanma e
hauia nom don Bahihel...»
(pàg. 119)

Italià

6. [«E dix lo Papa : Uay a la benedixio de Domino dio».]
(pàg. 513)

Francès

7. El mestre del Temple parla en francès:

«Je hi dic aytant por moy que la parola siet bona ab que
haia que menjar la ost, mas a moy sembla que aquel loch de la
torre de Muntcada que es sobre pres de les turs de Ualencia...
Semblar mia que uos presessets Torres Torres que es bon loch
e es en xemi de Terol e de Valencia.» [«mes a moy sembla bien
que sest loch de la torra de Muntcada ques stoyt molt pres
de les torres de Valencia ... Si di majut moy semblaria que uos
presessets Torrestorres que stoyt bon loch e es en lo xamí de
Terol e de Valencia.»].

(pàg. 244)

«E dixeren los cardenals que uer deyem. E sobre aço dix
Lapostoli : Or dites uos, Nalart de Balari ... E dix lo Maestre del
Temple : Xire [Sire], diga misser Johan Descarçella ... E dix el
Maestre : Sire, si maiut Deus, ie ui [je ne oyt] que ell mes se pu-
nya en armar...»

(pàgs. 512-513)

«E sobre aco leuas en peus Nalart de Ualari, e dix : Sire,
sesta xosa si es gran xosa que tout home a lay passa [possehi]
tan lonch temps, e anch aquel no l an pou hauer. [Ara si uos
diray una semblança del chen petit quant ladre al gran Ca, e
ell non ha cura] : ora si apasset [hora si ha passet] en oltra
mer Reys, e molt alt hom, e no lan pou hauer, perque je tench
por bien le conseyl que dist lo Maestre del Temple.»

(pàg. 513)

«E dix lo Papa : Uay a la benedixio de domini Dei.»
(pàg. 513)

«E al brocar que nos faem lo caual faem li fer vna gran parada, e dixeren los franceses : El Rey no es tan ueyl com hom dezia, que encora poria doner a .i. turc una gran lancea.»

(pàg. 513)

Llenguadocià

8. Els naturals de Montpeller parlen, en la Cròn. en llenguadocià, o, més exactament, intercalant moltes formes llenguadocianes:

«E leuas en peus en P. Bonifaci e dix nos : Senyor, los consols e una partida del conseyl de Montpeller son uenguts aqui e plas nos molt uostra uenguda : ara uolem uos dir aitant, e jo dich uos ho per ells e per uos que us hauem en cors donrar e de tener uos en cor aixi com devem fer per senyoria : ara sabem quen Atbràn uos fa creure que el uos pot dar Montpeylier e sapiats per cert que aço no es pas uer, car el no ha poder de far ni dret en Montpeyler pus que i autre uehi de la vila, car en uos es lo poder el hauer...»

(pàg. 330)

N'Atbràn parla així:

«Yeu faray uenir las escalas [estales] de Montpeylier o la major partida ... Yeu ay [ge nay] parlat ab los fossors e ab los blancquies et ab aquels de la urgeria [orgeria] que uenguen a uos ab brandons e queus uenguen honrar, e tirar los hem tots a la uostra part pauch a pauch e quan se guarden aquests uostres falces [fauces] no sera en lur ma, ans ho faray yeu en nostras mans metre e poyrets far aixi com a Rey e senyor.»

(pàg. 331)

Segueix parlant N'Atbràn:

«Senyor, ueus aqui una partida dels fossors e quan aquests hic son tots los altres hic son, ... e jo dich ho per els ... que ells son prests e appareylats de far per uos aixi con per lur senyor natural en totas causas e per totas e per ayso us ho uenem dir per tal que miels ho cresas.»

(pàg. 332)

Adhuc en estil indirecte, posa formes llenguadocianes en boca dels blanquers de Montpeller:

« e dixeren ... que eren uenguts denant uos per far e per dir les nostres uoluntats car la blancquaria nos parti anch del senyor de Montpeylier e can ara lavien lo pus honrat que anch hagues-

sen, ben era raso quens seruissen. E sobre aço dix Natbran : Senyor, yeu tenc la uostra merce lo loc uostre en esta vila de dins e defora quan uos noy es [sots] e fas uos gran grat dels blanques ... e sapiats que son ben uostres per far e per dir uostre mandament.»

(pàgs. 332-333)

Adhuc el rei, parlant als montpellerins, usa formes llengüadocianes:

«E dixem los que totauia era nostre pensament que els nos hauien molt amat : mays ara...»

(pàg. 335)

Noti's en aquests passatges precedents com usa els plurals en *-as*.

Castellà aragonès

9. El noble G. Boy diu a la reina, per consolar-la del seqüestrament en que tenien al rei En Jaume i a ella en Saragossa:

«Dona, dix el, no plorets, pero tanto uos porets conortar que per las lagrimas que hombre geta perde la sayne [lo seny] que homne ha e estas lagrimas tornaran todas en goyo e passar se uos ha la ira.»

(pàg. 38)

Als moros de Peníscola els fa parlar en castellà:

«E els dixeren nos : Seyor queres lo tu aixi? e nos lo queremos ens fiaremos en tu e dartemos lo castello en la tua fe.»¹

(pàg. 231)

«E nos anan aixi acostas a nos don Fortuny Lopeç de Çadaua qui era bon cavaller e deya a tot hom que amaua sobrino.»

(pàg. 268)

«... e dixli don Fortuny Lopez de Çadaua : Baueca Diç. [Baueca dom].»

(pàg. 271)

1. D'aquest passatge semblaria poder concloure's que els moros de Peníscola i altres del regne de Valencia parlaven en castellà. Mes al nostre entendre el cronista fa parlar a aquests moros en castellà perquè la llengua castellana era coneguda de tots els alarbs espanyols més que la catalana.

«E quant hagren estat una poca hora (els prohoms de Terol) tornaren a nos, e respos Gil Sanxeç Munyoz per tots aquels de la vila : Seyor, ben sabedes uos que unca en lo que uos demanastes nin rogastes non trobastes de no en nos, ni lo fiziestes ni lo faredes agora : dezimos uos que uos emprestaremos III millia cargas de pan, mil de trigo, e II milia dordio xx milia carneros et III milia vacas e si queredes mas prendet de nos.»

(pàg. 420)

«E dix don Alfonso Garcia : Dezir uos he jo perque toui Alfama per algun temps.»

(pàg. 437)

«E dix Marques : Homeliamos nos, senyor.»

(pàg. 463)

«Marques dix li : Amigo, no fuerdes uos en tal logar con mi e que faulauamos desta cosa como lo fariemos ni como no? e non sabees uos que en uostro consiello foren do atal e do atal?»

(pàgs. 464-465)

Comanador muyt nos plaç daiuda e de seruicio que uos fagades al Rey Darago, tanto e mas que si a nos lo fizissedes, e esto uos pregamos e uos mandamos que uos lo fagades ... E ell dix : Senyor, ben lo ueyo quel Rey me lo manda.»

(pàg. 471)

«... el Rey (de Castella) era hi ... e dix nos : Rey, esta uostra ida que uos queredes fer Deus lo sabe que nos pesa duna part, e nos plaç dotra : pesa nos porque a tan gran uentura queredes meter vostre cuerpo et con tan terribla gent et tan lunny : e plaç nos si uos tan gran be podeades hauer per chrestianos como uos cuydades e assi placia a Dios que sia : e pus non lo uos podemos destorbar, tanto lo hauedes a coraço, non quero que uos hi uaades menos de mi ajuda, car assi lo feystes uos a mi quant mester mera quem ajudades, e ajudar uos he de .c. mil morabetins doro e de .c. caualos.»

(pàgs. 471-472)

«E quant uench quens deguem partir del Rey de Castella dix nos : Mandats prender LX millia besants que ma enuiados

lo Rey de Granada e damos uos esto por entrada e lo als uendra luogo.»¹

(pàg. 472)

«E nos demanam a don Sanxo (de Castella) ... e el dix : Auuelo, lo que uos enquerrees enqueero jo. E nos (don Jaume) dixem: Donchs, aço enqueremos nos, que uos que prendades caualleria de uostre padre e no dotro omne. E el dix : Senyor, plaçme, e fer lo he como uos queraes e como uos conseylades.»

(pàg. 484)

«... e dix (l'infant En Pere) : Seyor, lo que yo feyto he me pesa muyto, e muyto gran dolor ne en mon coraçon cant jo feyto he neguna cosa que a uos pesa : e uiengo aqui a uostra merce, e fets de mi e de les mies coses lo que uos queredes [querades], e de los mios, e dats lo que uos queredes e prendet lo que uos en queredes.»

(pàg. 501)

10. Sobre el castellà de la Cròn. hi ha encara altres coses molt interessants a observar.

Observi's, en primer lloc, que una vegada posa el castellà en boca del rei En Jaume (pàg. 484,) parlant amb l'infant don Sanxo de Castella; una altra vegada és el fill del rei, l'infant En Pere, qui parla en castellà; i no amb un castellà, sinó amb el seu propi pare (pàg. 501).

I encara més rara i original és la circumstancia de parlar en castellà el mateix narrador o redactor de la Cròn. cosa que succeeix dues vegades, totes dues en passatges en què intervenen i parlen personatges castellans. La primera és amb ocasió de l'entrevista entre el rei En Jaume i el rei de Castella:

«E sobre aço enuiam al Rey que anaua caçan deuant nos quens esperás, e ell esperans. E quan fom ab ell tiramlo a una part, e dixem li : Rey, lo Comanador nos ha profert sa ajuda quens farà en aquesta anada ab que uos li digats e li manets queus plaúra

1. La forma *luogo*, que figura en aquest passatge, és una prova de l'antiguitat de la Cròn. Menéndez Pidal, en l'estudi de la llengua del *Cantar del Mio Cid* (I 145), diu que *uo* procedent de *ŷ* es pronuncïa fins a meitat del segle XII. L'exemple de la Cròn. prova que la vitalitat de *uo*, evolucionat després a *ue*, s'ha d'allargar fins a temps més recents. almenys fins a la darrerïa del segle XIII. També prova que la Cròn. hagué d'ésser escrita en el segle XIII, posat que en el XIV desapareix en absolut l'antich *uo* castellà.

de la ajuda que ell nos fara. E sempre lo Rey de Castella fizo lo clamor, e uino el Comanador, e dixoli deuant nos...»

(pàg. 471)

La segona vegada és quan reconta que el rei En Jaume anà a Burgos a veure's amb el rei de Castella:

«E sobre acó anam nosen a Burgos, e foren hi sos Richs homens, ço es assaber, Don Alfonso de Molina, so tio, e so hermano don Ffelip e don Nuno Gonçalbes de Lara.»

(pàg. 483)

Usa el rei una paraula castellana en aquest passatge : «... don Marti de Peroxolo qui era nostre merino.»

(pàg. 52)

II. Encara, referent al castellà, hi ha una altra estranya particularitat. El llenguatge de la Cròn. és farcit en tota l'extensió de l'obra, de paraules castellanques i castellanismes. Es veritat que sobre moltes d'aquestes paraules pot haver-hi el dubte de si són també catalanes. Però la comparació del llenguatge de la Cròn. amb les obres dels segles XIII i XIV ens obliga a donar com una nota característica del llenguatge de la Cròn. aquesta sorprenent abundor de formes i locucions castellanques que no es troba en cap altre monument de la nostra literatura d'aquella època. ¿Quina explicació s'ha de donar a aquest fenomen? Ja ho veurem més endavant. Comencem per donar, en forma d'un petit *Glossari*; la llista d'aquestes formes i locucions.¹

a, preposició amb el complement directe : «servir a Deu», 146; «qui apedregaran a aquels sarrains», 206; «car aqueles torres guarden a Ualencia de pendre mal», 241; «e enuia a .i. chrestia que podia entrar segurament en Ualencia sil darien en G. Da-guillo», 249; «quens defendria a nos e a les nostres coses», 361; «seruir a Deu», 406; «quens ajudassets a guardar als sarrains», 443; «uengren tro a .m. peons de moros correr a Siria ... e que uenien ajudar als moros», 529; etc.

I. Advertim per endavant que no totes les formes incloses en aquest *Glossari* han d'esser acceptades forçosament com a castellanques. En cas de dubte ja ho fem notar oportunament en els comentaris filològics que acompanyen les paraules recollides.

-a, final àtona en compte de -e : *cauallerias*, 20; *cledas*, 26; *nostras*, 34; *paraulas*, 39; *estas treugas*, 43; *sas paraulas*, 59; *serian*, 79; *fahian*, 112; *uolrian*, 128; *uuylan*, 178; *cuylan*, 179; *digan*, 212, 354; *conseylan*, 245; *dariam*, 368; *companyas*, 422; *las aguessem...*, 467; etc.

ad : prep. a : «E ell fias tant en el ... que liura *ad* ell nos per nodrir», 15.

Aquesta forma de la preposició llatina AD s'és conservada en el domini dialectal valencià, essent freqüent en els autors valencians antics. Era una forma antigament estesa per tot el domini català, com ho prova el sortir en Ramon Lull. L'esmentem per la particularitat d'ésser també propia de l'aragonès. «Embiar *ad* Albarrazin», llegim en un document aragonès del segle XIII de la col·lecció publicada en la *Revue Hispanique* (Juny, 1916, doc. n.º 117).¹

aldea : 36, 42, 179, 181, 196, 261, 262, 420, 425, 470, 471, 490, etc.

Aquesta paraula és sempre aplicada pel cronista a pobles de fora de la Catalunya propiament dita, com de Castella, Aragó, Alacant.

ali, ala, alli : ant. cat. la : 19, 38, 108, 119, 131, 209, 218, 253, 267, 279, 301, 347, 350, 361, 379, 386, 388, 394, 397, 429, 432, 441, 479, 490, 503, 504, 516, etc.

Aquests adverbis de lloc comencen sols a ésser freqüents al segle XV.

anadir : afegir, cast. añadir : «dixemli que li atorgauem lo conseyl que elans donaua, mas aytant hi uoziem nos *anadir...*», 317; «fa bon metre v milia sous per xxx milia que hom uos *anadesca*», 407; «ab mes que nos uos hi *anadiriem* del nostre», 409.

No ens atrevim a qualificar aquesta forma, procedent de INADDERE, com exclusivament castellana. Sols farem constar que en antic català és d'una raritat extraordinària. Els únics casos que havem trobat de *anadir*, fora de la Cròn., són els de la Cròn. d'En Pere IV, 199, i en el Somni de Bernat Metge, 9 (ed. Miquel i Planas. *Histories d'altre temps*).

anare, anariam : aniré, aniríem. Cp. cast. andaré, andaríamos: 242, 284.

Aquests exemples no són decisius. El català i pro-

1. Hanssen, *Gramática histórica de la lengua castellana*, 224.

vençal antics vacil·len entre *iré* i *anaré* o *aniré*, etc. Les formes normals en la Cròn. són *iré*, *iría*, que també ho són en la major part dels més antics textos catalans.

a pesar de : 96, 117, 127, 166, 180, 218, 234, 324, 466. Cp. *pesar*.
arena, arenal : 230, 284, etc.

El mot més usat en català antic i modern és *sorra*.

así : així : «... los sarrains nou podien defendre, *asiu* tenien aprop los de la ost», 118.

baueca : cast. *babieca* : «I. caualler qui tenia lo peno de don Pero Corneyl, tenia lo a les espatlles nostres, e dix li don Ffortuny Lopez de Çadaua : *Baueca* dom,¹ metets lo peno deuant lo rey», 271.

El provençal i català antics coneixien *bauec*, però no mai *baueca* aplicat a home.

bega : cast. *vega* : «e no gosam albergar en la *begua* de Xericha», 201; «Ab tant anam assetiar lo castell en la *bega*», 349.

Aquesta paraula, a la qual s'ha atribuït un origen ibèric,² figura en la toponímia de Catalunya; però no recordem haver-la llegida en cap altre text usada com a paraula viva.

calçada : camí, cast. *calzada*, 255.

celosia : gelosía : «e en açó haguem nos *celosia*, que sabiem be...», 363.

Els antics català i provençal coneixien la paraula únicament amb *g-* : *gelosia*, *gilosia*.

cerca : prep. prop : «e yo anar les he metre e ma companya *cerca* del ual», 218.

cercar : assetjar : «e altre temps poriets hauer meylor aguisat de *cercar* Ualencia e de pendre, que ara no hauets», 277.

En antic català *cercar* té constantment el sentit del castellà *buscar*.

clamar : avisar, cridar : cast. *llamar*, «E dix nos que pus ... nol *clamauen* a conseyl...», 38; «uuy mati me *clamaren* a conseyl», 216; «E *clamam* don Exemen Pereç de Taraçona e dixem li ço que...», 219.

1. En la variant de l'edició valenciana. El text de Poblet resulta sense sentit en aquest passatge. Diu : «Baueca diç».

2. Meyer-Lübke, *Gram. d. rom. Spr.*, I, 45; i també Schuchardt en *Zeitschr. f. rom. Spr.*, XXIII, 200.

con : prep. : amb : «E al fet de la ajuda uos responem que us ajudarem ... e creats que *con* quey metam mes noy metrem mens», 511.

conseguir, aconseguir : ant. cat. assolir, atènyer : 82, 222, 302.

L'ús freqüent de *conseguir, aconseguir* no comença en català fins al segle xv.

copa : «si que dues *copas* grans de ui ayguat beguem», 209.

Els mots normalment usats en antic català eren *got, anaf, beire*, i altres.

dar en distintes formes verbals; — **da** : dona : «qui no *da* ço que dol no pren ço que uol», 247; «car les batayles ... *dales* a aquells a qui les uol donar Deus», 438; — **de** : donà : «e quant lo sol exí *dens* al leuant en la cara», 477; — **deren** : donaren. Cp. cast. *dieron* : 368, 412, 474; **des** : donàs. Cp. cast. *diese* : 279, 373, 427, 435; **dessem** : donàssem. Cp. cast. *diésemos* : 89, 226, 249, 341, 368, 424; **dessen** : donassen. Cp. cast. *diesen* : 357.

La conjugació del verb *dar*, en antic i modern català, és mixta de DARE i DONARE. La tercera singular de l'indicatiu present *da* no recordem haver-la vist en cap altre text. La tercera singular *de* i la tercera plural *deren* de l'indicatiu perfet són propies de l'antic i modern aragonès¹ (*de, deron*). El modern castellà *dió* és forma posterior, analògica dels perfets febles. El subjuntiu imperfet de *dar* en antic català seria *das, dasses*, en cas d'usar-se. Semblen record del castellà o del provençal les formes insòlites de la Cròn. *des, dessem, dessen*.

Deus : Déu. Cp. cast. *Dios* : 217, 218, 250, 251, 255, 268, 282, 310, 312, 314, 315, 320, 350, 450, 458, 506, etc.

La gran freqüència amb què surt en aquest text la forma *Deus* és tant més sorprenent quant que la Cròn. és un dels antics textos catalans que més es distingeixen per la manca quasi absoluta de formes provençals o provençalitzants. Creiem que en *Deus* tenim la reminiscència de les antigues formes aragoneses *Dieos*,² *Dieus, Deus*, les quals surten en els documents aragonesos (ns. 41, 64, 86, 129, etc.) publicats en la *Revue Hispanique* (Juny, 1916).

1. T. N. Tomás, *El Perfecto de los verbos -ar en aragonés antiguo*. (*Rev. Dial. Rom.*, I, 116). Hanssen, *Gram. hist. de la lengua cast.*, 111.

2. *Grundriss*, I, 888.

decima : delme : «que així con hauets la *decima* de nostres prelatats...», 511.

demandar : demanar, 470, 486. V. ço que diem en la paraula *esmena*.

desia : cast. decía, 485; — **dis** : cast. dice, ant. diz : «e dix nos : Saluda us don Blasco e *dis* uos que sua es Morela», 180.

En la Cròn. la forma normal d'aquests temps de DICERE és *deia* i *diu*. Les conseqüències que es desprenen d'aquesta doble grafia les hem assenyalades en la paraula *uots*.

don : En.

En la Cròn. és un detall força curiós que el cronista distingeixi amb una gairebé constant regularitat els personatges catalans dels aragonesos anteposant als primers la partícula *En* i als segons *Don* : «E fo acort *den* R. Folch e de *don* Rodrigo Liçana e de *don* Ato e de *don* Ladro e de *don* Pero...», 49; «*en* G. de Muntcada, e *don* Pero Cornel, e *don* Rodrigo Liçana, e *don* Uales Dantillo, e *en* Bn. de Sancta Eugenia, frare *den* Ponç G. de Torreela», 34; «Ara uolem dir los nobles qui eren de la ost : primerament era aquí *don* Fferrando nostre oncle, el bisbe de Leyda *en* Bng. Daril, ... e era hi *don* Blasco Dalago e *en* G. de Ceruera, ... *en* G. de Cardona, frare que fo *den* R. Folch; e era hi *don* Rodrigo Liçana, e *don* Pero Fferrandez Daçagra, e *don* Exemen Dorrea ... *en* Bn. G[uillem]», 204, 205.

Segons notícies particulars, als pobles catalans de la província de Terol hi ha el costum d'usar les partícules *En* i *Don* segons es tracti de catalans o d'aragonesos.

el, article : «E dix : *el* comte Dampuries els del Temple anaren ferir», 105; «e puyt ire ueer *el* Rey», 183; «Que dixeren tots *els* nauarros que ell hi dixés», 193 (variant); «que pus uos haguissets be uostra fazenda, *el* rey e uos acabarets ben aquest feyt», 194; «qui hauia uençut en camp *el* poder del rey de Ualencia», 278; «e ell, *el* trujama...», 313; «entram en Montpestler *el* dijous», 337; «pogren hauer perdut *el* cors ell e sa muyler», 396; «car si ell perdia el seu, poriem perdre nos *el* nostre», 405; «pregant *el* seu car fiyl», 452; «e depuys uench *el* leuant», 475; «dens *al* leuant en la cara», 477; «uench nos *el* uent qui exia de la gola dell port», 478; «e nos haguem *el* garbi dolç e amorós», 478; «en qual manera nos hauia pres *el* feyt de la mar», 480; «treyt *el* rey de Castella», 484; «que

nos li mostrassem *el* regne de Ualencia», 489; «e dix *el* Maestre», 512; «e dixerén... : *el* Rey...», 513; etc.

En la Cròn., l'article normal és *lo* (*l'*), però al costat d'aquest figura força sovint la forma *el*, *els*. Deixant de banda els casos en què es tracta de les conegudes contraccions *en lo* > *el* i *e lo* > *el*, podríem haver esmentat moltíssims més passatges en què surt l'article *el*. Però sols ens hem decidit a fer-ho amb alguns dels passatges en què *el* ve darrera de consonant o de pausa. I ho havem fet així perquè en els casos en què *el* figura darrera de vocal final de mot, sobre tot *a*, *e* àtones, podria dubtar-se si *el* és una simple grafia representativa del so neutre *ɛ* combinat amb el de la *ɛ* (escrita *a* o *e*) precedents. Així, en un passatge com : «de la terra que hauia moguda *el* feneuol», 24, podrien *-a* i *e* representar ensems la real pronunciació del so *ɛ*. D'altra banda, el redactor del text adopta, moltes vegades, el costum de desdoblar la contracció *el* (*e* + *lo*) en la forma *e el* : «Uist han los meus uuls la tua salut *e els* meus uuls ueen...», 85; «e la forma fo aytal ... que segons los cauallers *e els* homens armats...», 89; «la major partida ... fo en lo port de Salou ... *e els* altres foren en Terragona», *ibid.*; etc. En aquest cas sembla més lògic que es tracti d'una habitut gràfica per a distingir els dos elements gramaticals de la contracció que no d'una pronunciació real *e*.

El fet d'anar l'article *el*, en la Cròn., en companyia de tan nombroses formes castellanques, ens priva de considerar aquesta forma com a genuïna dels antics dialectes catalans. En els més antics textos, tant literaris com privats, l'article *el* surt sols esporàdicament. La freqüència relativa amb què surt en un sol text, la Cròn., no dóna per ella sola prou fonament per a conjecturar una simbiosi *el*—*lo* en el segle XIII o principis del XIV. És una forma exòtica en la llengua de la Cròn. que, com tantes d'altres castellanques, pogué tenir-hi una certa vida, donada la seva posició geogràfica, com més endavant veurem. Pel moment sols anticipem la constatació que en l'antic aragonès conviuen les dues formes de l'article definit *el*, *lo*.¹

e, ea, interjeccions : «E nos dixem li : *E*, hoits les noues de en G. Daguilo?», 266; «E dix nos : *Ea*, senyor, quem uolets?», 183.

en logar de : en lloc de : «los quals nos hi metriem *en logar de* iusticia», 426.

1. Hanssen, *Gramática histórica de la lengua castellana*, 83.

enserrar : encerrar : «e tot ço que s'enserraua dins sos termens», 371.

Verb de molt poc ús en antic català. Surt de vegades en documents notariais.

escalera : escala : «e pujaren sen en una *escalera*», 236.

esmenda : esmena, 335.

Forma fonèticament castellana. En català -nd- > -n-.

espantar : espaordir, 219.

espedir-se : pendre comiat, cast. despedirse : «e que s'espideria de nos», 25; «e *espediren se* de nos, e faeren nos mal daquela hora aenant», Ib. *Espedirse* era usat en antic aragonès. «*Me espido* de uos», diu un document aragonès del segle XIII.¹

estar, usat en lloc d'ésser : «que pus nostre pare no hauia pus fiyl sino nos, que prenguessem muyler *estan ioue*», 29; «e vengren los cauallers qui *estauen* luny», 59; etc., etc.

Aquest ús d'*estar* en sentit perfectiu és característic del castellà en tots sos dialectes.²

estem, estessem : estiguérem, estiguéssem : «e nos *estem* en lo Pug depus que aquesta cosa los haguem dita», 283; «e pregauans que *estessem* ab ell en Brioga», 457.

El perfet normal dels verbs -ar en la Cròn. és -am : *anam, tornam, pregam*, etc. La forma *estem* pertany a la categoria dels perfets en -e de l'antic aragonès i és paral·lela a *de, deren*, vistes més amunt (pàg. 38)³. *Estessem* és la forma derivada corresponent del perfet en -e.

fazenda : feina, 46, 200, 201, 229, 308, 337, 356, 391, 485, 517.

Surt també la forma catalana *faena*, 326. Vegi's ço que havem dit en la paraula **esmenda**.

fazien : feien, 379.

La forma catalana de l'imperfet indicatiu de *facere* és normal en la Cròn. : *fayem, fayen*, etc.

feyt⁴ : hecho.

Aquesta forma del participi passat de *FACERE* és normal

1. Revue Hispanique, Juny, 1916. Doc. n.º 64.

2. Hanssen, *op. cit.*, 247.

3. Navarro Tomás, *loc. cit.* Hanssen, *loc. cit.*

4. El que en aquest article diem sobre *feyt* té aplicació a *treyt, pleyt* i altres paraules, on -it- és reflex del llatí -ct-.

i constant en la Cròn.¹ Com diem més endavant de *nuyt*, *feyt* podria ésser interpretat com un aragonesisme. L'aragones, com és sabut, es separa del castellà en l'evolució fonètica del nexa -cr-, que converteix en -it- : *feito*, *fruito*, *estreito*, etc. *Nuite* és encara forma viva en la frontera catalano-aragonesa². Però, com passa també amb *nuyt*, *feyt* (forma d'on sortí l'actual *fet*), es troba encara ben sovint en els monuments literaris catalans de la primera meitat del segle XIV; és normal en la Cròn. d'En Muntaner (ed. Bofarull), alterna amb *fet* en Ramón Lull (*Lib. de Contemplació*, V, 284 i 283, 287, etc.) i en la Cròn. d'En Desclot (ed. Buchon, 658, 660, 565, etc.); en la Cròn. del rei En Pere IV surt rara vegada (ed. Bofarull, 215), figurant com a normal la forma *fet* (204, 210, etc.)

fom, fossem : anàrem, anàssem; cast. fuimos, fuésemos : «E sobre açó nos *fom* en Arago e en G. de Muntcada ab son poder sobre Terraça», 35; «E passat mig any nos *fom* a Terragona», 77 (en la variant : «nos *anam* a la ciutat de Tarragona»); «E quan *fom* de la al pla, declarí's l'alba», 233; «e quan *fom* de la l'aygua nos e nostres azembles a unes cases que hauia en mijania de Ualencia e del Grau...», 298; «E nos *fom* nos *ne* a Cuylera e no y poguem menar molts cauallers», 342; «e sobre açó *fom* al pug e el pug huiens enganats, que era fort de la nostra part on lo veyem e de l'altra part era pla», 350; «hauians dit que *fossem* al seti de Xatiua, que linfant don Alfonso uolia fer una tenda», 363; etc.

Aquí es tracta d'un castellanisme flagrant. En català el perfet de *esse* no ha tingut ara ni antigament la significació d'*anar*, com passa amb el castellà. Observi's, a més d'això, que *fom* pot ésser una reminiscència dels perfets aragonesos en -o *mandomos*, *compromos*, *pagomos*, formes propies també del lleonès, que avui encara viuen en les valls de Jaca i Aisa³.

fonda : fona, cast. honda : «e faemla metre (la testa d'un moro) en la *fonda* de l'almajanech», 115.

Vegi's ço que havem dit en la paraula **esmena**.

galego : galleg, natural de Galicia : «E dix un *galego* que era ab lo rey de Castella...», 394.

1. Rara vegada surt *fet* : «li huiem gran mal *fet*», 34.
2. Griera, *La frontera catalano-aragonesa*, 76.
3. Navarro Tomás, *op. cit.*, 118, i Hanssen, *op. cit.*, 117.

haver, auxiliar en compte d'èsser : «*he estat*», 149; «*havia estades*», 153; «*ha uengut*», 206; etc., etc.

El gran nombre d'exemples que trobem en la Cròn. de l'ús de l'auxiliar *haver* en verbs intransitius, ens fa creure que es pot tractar d'una influència castellana. L'antic castellà, si bé coneixia l'ús de l'auxiliar *ésser* en els temps compostos dels verbs intransitius, admeté més aviat que el català la substitució d'*ésser* per *haver*. Ja en el *Poema del Cid* se'n troben exemples.¹ L'antic català seguia rigorosament l'ús de l'auxiliar *ésser* amb els verbs intransitius : *so estat, so vengut*, etc.

hay : hi ha : «*hay tan gran companya...*», 389.

La posició de l'adverbi *y* a la tercera singular d'HABERE és característica del castellà, havent originat l'actual forma verbal *hay* de l'impersonal *haber*.

Imperatiu (formes de l' —) : «*a les uegades manat a nostra companya...*», 218; «*Anat uos ne, e pensats hi esta nuyt*», 257; «*E el dix : Ara ho guardat*», 410; «*E deit nos ho aixi*», Ib.; «*E ço que digats, deyt ho per sentencia...*», 419; «*lexat uenir la albergada*», 441; «*E ell dix : Perdonat me, senyor*», 464; «*E uos guardat ne lo meylor*», 480; «*E creet vos en ueritat que si tort uos te...*», 485; etc.

La Cròn. usa preferentment, per a la segona plural de l'imperatiu present, la segona plural de l'indicatiu present, però també ben sovint la segona plural del subjuntiu present. Normalment, tant en l'un com en l'altre cas, la desinenca és la propia del català *-ts*. Els exemples precedents, i altres que havem suprimit, ens presenten l'anomalia d'una desinenca *-t* en aquesta persona de l'imperatiu present: *anat, guardat, deit, lexat*, etc. Aquesta desinenca és la característica del castellà : *andad, guardad, decid, dejad*, antigament *andat, guardat*, etc.

Jayme, 490, 498, etc.

joyes : joiells, 466, 467.

L'antic català coneixia *joya* sols amb la significació de «goig», «alegría». El castellà *joia* és en català *joiell*.

iura : jurament, cast. jura : «*E en aquela iura uolguem nos iurar...*», 130.

lanç : cast. lance : «*james non uenrem en tan bcn lanç*», 257.

1. Hanssen, *op. cit.*, 232.

le per *lo* : «e que nos *len* faessem passar en Barberia a el e a son linyatge», 125.

Aquesta substitució de l'acusatiu *lo* pel datiu *le* és pròpia del castellà. A més, la forma *le* és desconeguda del català.

Lerida per *Lleida*, 26.

leuar : portar, cast. llevar : «e puy *leuaren* nos a sent Fermí», 12; «El mestre *leuans* a Monso», 19; «e *leuam* don Pero Aones (mort) en una taut a Darocha», 47; «hauers grans de mercaderia que *leuauen* los mercaders», 123; «nosaltres reys no *leuam* mes d'aquest mon quan ue a la hora de la mort sino sengles lançols», 195; «feu les *leuar* (les cledes) a sos cauallers... tro a aquel logar», 219; «anam nos en a les cledes e faem *leuar* .i. almatrach», 221; «e uolguem la mes *leuar* (l'espasa) que la lança», 222; «e carregam aqui d'ordi totes les besties quant *leuar* podien», 234; «donaren nos per los moros .c. que nos *leuauem* xvii milia besans», 249; «que es aço que dien nos que tapieres *leuats*», 252; 258, 271, 294, 308, 360, 364, 380, 387, 412, 441, 455, 488, etc.

Levar en sentit del castellà *llevar* no és desconegut del català, però el seu ús resta restringit a un limitat nombre de casos. És anormal en l'antic català la gran quantitat de casos en què la Cròn. usa *leuar* en aquest sentit. També s'hi troba aquest verb en sa significació usual. Però podem dir que la significació normal de *leuar* és en la Cròn. la de «portar».

li per *lo* : «e l'altre ferili per l'escut», 45.

Aquí tenim un cas de substitució de l'acusatiu *lo* (*l*) pel datiu *li*, substitució que, com havem vist més amunt (en la paraula *le*), és pròpia del castellà : *hirióle* per *hiriólo*.

lo per *ho* : «e les paraules que nos hauriem ab uos per l'alcayt no haurien neguna fermetat si no era jutge que *lo* departis», 362; «e sembla nos que Deus *lo* quer», 469; «e dixemli a la oreyla que no *lo* faes», 484; «uos ueurets que al cap ell *lo* fara», 485; «e si no *lo* quer fer...», 485.

Aquí hi ha una flagrant substitució del pronom neutre català *ho* pel corresponent castellà *lo*.

logar : lloc, cast. lugar; 35, 129, 180, 183, 184, 185, 186, 214, 215, 218, 219, 232, 267, 276, 277, 278, 279, 281, 289, 310, 314, 315, 350, 358, 368, 389, 394, 399, 527, etc.

El mot *logar* surt ben rarament en els antics textos catalans. No ens atrevim a qualificar el mot rotundament de castellà. Sols el gran nombre de vegades que surt en la Cròn. és una anomalia que crida la nostra atenció. En la Cròn., *logar* alterna amb *lloc*, i potser és d'ús més freqüent que aquesta última designació. Es digna d'ésser observada la particularitat que en la frontera catalano-aragonesa actual, a la banda d'Aragó, no coneixen el mot *poble*, sinó *lugá*.¹ La forma *logar* és propia de l'antic castellà, i és la normal en el *Cantar del Mio Cid*. Surt també en antics documents aragonesos (*Revue Hispanique*. Juny 1916. *Documentos diplomáticos aragoneses*, n.º 38).

los (de —) per *dels*: «*de los almohades*», 356.

mals faitors: malfactors, 460.

Aquí tenim el fenomen aragonès -ct->-it.²

mandam, 403; **mandada**, 368; **mandament**, 334; **mandar**, 216, 334: manar.

V. **esmena**.

matar: occiure, 40, 115, 358, 493, etc.

matar és mot de poc ús en antic català: *occiure*, (*auciure*, *occir*, *aucir*) és la paraula normal de l'antic català.

merino: «don Marti de Peroxolo qui era nostre *merino*», 52.

muri: morí, cast. murió, 141.

La mutació de *o* protònica en *u* causada per una *i* següent és un fenomen fonètic específicament castellà.³ En la Cròn. és desconeguda la grafia *u* per *o* àtona, segons la pronunciació moderna.

-n conservada; **ben**: «*ben* sap lo rey que uos sabets que el ha .i. fiyl de sa muyller», 189; «que si *ben* uos hi uolets abdosos pendre...», 194; «el rey e uos acabarets *ben* aquest feyt», 194; **minyon**: «*minyon* podent», 70; **rahon**, 217; **castlan**, 382; **san**: sà, 389; **pan**, **uin**, 486.

S'ha de fer notar que la llengua de la Cròn., com els textos catalans del XIV i part del XIII, fa caure la *-n* final. Aquests exemples constitueixen, doncs, una anomalia. Pel que es refereix a *ben*, en els tres exemples on surt hauria d'ésser normalment (i ho és en tots els altres casos de la

1. Griera, *La Frontera catalano-aragonesa*, 97.

2. Hanssen, *op. cit.*, 57.

3. Hanssen, *op. cit.*, 33.

Cròn.) *be*. Noti's que l'accent sintàctic recau sobre la partícula, i, segons la llei formulada per En Niepage relativa a l'accent en certs mots catalans en *-n*, hauria de fer caure aquest so final.¹ Respecte de *castlan*, *san* i *uin*, recordarem que en alguns dialectes aragonesos es perd *-o* precedida de *r*, *l*, *n*.²

Nadal (la —) : cast. la Navidad : «e tenguem *la Nadal* a Alcaniç el Aninou en Tortosa», 466.

Nadal, en antic i modern català, ha estat sempre masculí. En el n.º 36 dels documents aragonesos publicats darreament en la *Revue Hispanique* (Juny, 1916) es troba *Nadal* femení («esta Nadal»). El document es escrit en aragonès.

-o per *-e* i *-os* per *-es* : **nostro**, 288; **altros**, 139; **nostros**, 172.

La norma en la Cròn. és *-e*, *-es* en tots aquests casos.

nuyt : nit.

És la forma normal i constant en tota l'extensió de la Cròn. Encara que *nuyt* podria ésser interpretat com un aragonesisme (*nuite* és forma encara viva en la frontera catalano aragonesa),³ ens priva de fer-ho l'observació que *nuit* és la forma immediatament anterior d'on sortí el català *nit*. *Nuit* fou ben viu en el domini català durant el segle XIII i part del XIV. Surt, efectivament, en les *Homilies d'Organyà*, és la forma normal de NOCTE en la Cròn. d'En Muntaner (ed. Bofarull), i alterna amb *nit* en la d'En Desclot (ed. Buchon, 661, 663, 665, 688, etc.). En la Cròn. de Pere IV (ed. Bofarull), ja no surt sinó la forma *nit*.

pendó : penó, cast. pendón, 471.

V. **esmena**.

pero : llatí SED : «E can fom prop del leuas ab sa capa blanca, *pero* uestia .I. gonio deius la capa», 136; «acadarens e tolgueren se de la malea que hauien començada; *pero* no asseguram nos tant als bisbes ni al Prebost», 140; «neguna peyra que uengues dessus no podia fer mal a les coues on los moros estauen, *pero* en les barraques que els hauien feytes en algunes d'aqueles podien tirar pedres», 150; «E quan nos hoim aqueles noueles, pesans molt, *pero* ab tot lo pesar que nos

1. *Lautund Formenlehre*, etc., en la *Revue de Dialectologie Romane*, I, 346.

2. *Grundriss*, I, 846.

3. Griera, *op. cit.*, 76. *Nuit* surt en documents aragonesos del XIII. V. *Revue Hispanique*. Juny, 1916, Doc. n.º 8.

nauiem conortamnos», 156; «Senyor, uos me faes carta que si jo prenia algun logar de moros que fos meu, *pero* tant es lo be que uos me hauets feyt ... que be es raó ...», 185; «... ben semblaua que de gran amor li uenia, *pero* quel pregauem que no li pesas», 188; «uos sabets que el ha .i. fiyl de sa muyller, *pero* partit ses dela», 189; «no he desafiati lo rey de Castella, *pero* si trobam alguna escusació fets metre apelido en la uila ...», 199; «e tirauen de dins dues algarrades que y hauien molt bones, *pero* tant hauiem encladat de clèdes el feneuol ...», 207; «e que daquim leuas nou faria, *pero* a fer sauria si no hauia que menjar», 211; «Ab aquest mot que y metats fer ho he, *pero* bon seria quey fos altre», 213; «uera cosa es quels reys molt comencen de fer ... *pero* totes les coses quels reys comencen nos poden acabar aixi con els uolrién», 214; «E dixeren tots quen tenien per bo ... *pero* ab aquesta couinença que els quens donassen ...», 246; etc., etc.

L'antic català sols coneixia la conjunció *pero* en sentit de TAMEN, com l'antic provençal.

Amb aquesta significació concessiva són poc nombrosos els exemples a la Cròn. : «que el nos retrié los castells e les montanyes, en tal manera *pero* que el pogues honradament uiure», 163. La significació adversativa SED dels exemples anteriors era incorporada en antics català i provençal en la conjunció *mas*, *mes*, de la qual abunden els exemples en la Cròn. : «ueurim nos ueer esta nuyt, *mes* es uespre e al mati uenrem aqui», 187; «jo he mes de terra ... que uos, *mas* uos hauets mes hauer que jo», 195; etc., etc.

La introducció en el català de *pero* en sentit de SED és deguda segurament a la influencia castellana, o almenys s'hi és desenrotllat posteriorment. Aquest sentit adversatiu de *pero* és peculiar del castellà i del portuguès.¹

En la Cròn. trobem també exemples de la combinació *mas pero*, *mas empero*, 189, 193, 198, que també es troben en l'antic castellà.²

perque, conjunció causal : «pero pesans molt la paraula *perquens* ho deien dels pus sauis homens que nos hauiem en nostres regnes», 228; «e de tot embarch que a uos uingues nos pesaria *perque* hauem unes noues hoides ...», 275 «e creya que longa-

1. Hanssen, *op. cit.*, 290.

2. Hanssen, *op. cit.*, 290.

ment els no podien durar *perque* els no hauien conduyt a tanta gent ...», 308; «hi hauiem meses partidors, *perque* a nos seria gran trebayl, don Asselit de Gudar e don ...», 321; «e hauran nos ho a rendre *perque* no y sabran dar conseyl», 322; «nos e els deuiem grayr a nostre Senyor *perque* els uehien lo dia que nos hauiem goanyada Ualencia», 326; «ho creyem de tot en tot *perque* conexiem be la bona uoluntat ...», 335; «per .ii. raons la una *perque* hauets ...», 337; «l'altra (raó) *perque* hauets trencat ço que nos los huiem promes», 338; «e per ço faem les .ii. alimares ... *perque* creem que per les alimares que faem a uos se lexaren de combatre», 344; «Deus ne sia loat *perque* altre clam no ha de nos sino aquest», 352; «e sembla ho per dues coses la una per la fama que n hauets e l'altra *perque* mostrats be uostra rao», 361; «e aquel dia passas en alegria e en solaç *perque* no era be que parlas hom de neguns feyts en lo primer dia», 376; «e no li uolgren acuyllir *perque* nos ho teniem tot», 366; «e nos sofrim ho *perque* ells nos en pregauen», 430; etc., etc.

En la Cròn. les conjuncions causals normals, com en els altres antics textos catalans, són *car*, *pus*, *pus que*, *per ço com*, *per ço car*, *per ço quan*, *per tal com*. El nombre relativament crescut d'exemples de la Cròn. en què figura *perque* amb sentit causal, és mostra d'una forta influencia castellana en el llenguatge del cronista. L'ús de *perque* (PER QUOD) en sentit causal és caracteristic del castellà i de l'italià. La conjunció *perque*, la majoria de les vegades, té en la Cròn. sentit final o bé consecutiu, que són els propis de l'antic català: «e que en aço no metessen negun enbarch *perquel* feyt nos enbargassen», 401; «que no semblaua bona rao que nos los pregassem duna cosa e que els nos resposessen d'altra, *perquels* pregauem els manauem que encara sacordassen meylor», 401; etc. Aquesta significació consecutiva o deductiva la conservà *perqué* fins el segle xv. Llavors comença a aparèixer en sa nova funció causal. En el *Tirant* sovinteja el *perqué* causal. En el *Somni* d'En Bernat Metje, que és el text literari català que més bellament resum l'autèntica tradició gramatical de la nostra llengua, l'ús del *perqué* causal és absolutament desconegut.

pertxa : cast. *percha*, 236.

pesar : pena : III, 156, 276, 382; *doldre* : 407.

pols (lo —) : la *pols*, cast. el *polvo* : «*pel pols* que era gran de la terra

que hauia moguda», 24; «e uim lo *pols* del», 436; «nos creem que *el pols* no sia re, mas quant fa uen e perço es *lo pols*», 439.

plau : plau, cast. place : «e *plas* nos molt uostra uenguda», 330.

La forma normal es *plau*. V. ço que diem en uots, **prets**, *desia*, *dis*.

prets : cast. prez : «e es mester ... quel *pretz* que hauem perdut quel cobrem 81, 82; «e pensam quels homens no pujauen, en *prets* ni en ualor menys de bones obres», 250; «e que a tan gran *prets* et a tan gran honor ho haguessem retengut ...», 281.

En la llengua de la Cròn. -CE, -TI esdevenen normalment -u : *palau*, *pou*, *jau*, *vou*, *veu*, *crou*, *creu*, *plau*, *pau*, etc. La forma isolada *prets*, en els dos exemples anteriors, reproduceix exactament la pronunciació antiga de la z final castellana.¹ Tingui's present, com ja havem fet notar abans, que el text de la Cròn. és completament net de provençalisme.² Cp. uots.

primeramente (sic), 510.

pronoms o adjectius possessius nostre, uostre, lur sense article:

«Uera cosa es e certa que *nostre* aui el Rey don Amfos...», 7; «e prea poc *nostres* paraules», 39; «contra *nostra* ley», 127; «e faem *nostres* cartes ab *nostre* sagell», 172; «cargam *nostres* azembles», 234; «en temps de *nostre* pare ni de *nostre* aui», 288; «cant nos haguem be faites *nostres* fazendes», 337; «e tocaren tantost *lur* anafil», 224; etc., etc.

En la Cròn. pot qualificar-se gairebé de normal l'ús del pronom possessiu sense article, quan va anteposat al substantiu. Hi ha, però, exemples de l'ús de tals pronoms amb article : «enuiaren dir per .ii. ueyls *als nostres* missatgers», 169; «que guardets *les nostres* dretures e *la nostra* senyoria», 331; «presam poch *les lurs* paraules», 228; etc.

Tant en antic català com en antic castellà, l'ús de l'article davant dels pronoms possessius, quan aquests precedeixen el nom, és vacil·lant. Amb tot, es pot dir que, així com en l'antic castellà la regla era l'ús d'aquests pronoms sense article,³ en antic català, en canvi, la norma era, com passa també en el català modern, l'ús d'aquests pronoms

1. Zauner, *Altspanisches Elementarbuch*, 48.

2. En la Cròn. també s'usa *preu* en el mateix sentit : «dirien que tot lo *preu* hauia el de retenir aquel logar», 278.

3. Hanssen, *op. cit.*, 201.

amb article, d'acord amb l'antic provençal.¹ Dit amb altres paraules, les formes *nostre, vostre, llur*, que tant són tòniques com àtones, tenen en antic català i provençal una forta tendència a equiparar-se, en aquest cas, amb les formes tòniques *meu, teu, seu* (usats sempre amb article quan van precedint el nom), i no amb les formes àtones *mon, ton, son* (usats, en la mateixa posició, sense article). Aquesta forta tendència individualitzadora que el català comparteix amb l'italià,² no apareix, com havem vist, en la Cròn., amb la fermesa i constància que acusa la llengua de la major part de textos catalans.³ El llenguatge del nostre cronista sembla també, en aquest punt, gravitar vers la constel·lació dels dialectes castellans.

qual, pronom interrogatiu : «*nos demanam los qual*», 227.

Sorprèn trobar aquesta forma interrogativa del relatiu, pròpia del castellà, en un text català tan antic com el nostre. L'ús de *qual* com a interrogatiu sols esdevé freqüent en textos del segle xv, per exemple el *Tirant*. Els pronoms interrogatius normals, en antic català, són *qui, quin*. Aquest últim també apareix en la Cròn. en forma de *quiny, quinya*.

que, adjectiu interrogatiu per *quin* : «*E dix don Pero Corneyl: Que manament es aquest?*», 266; «*jo direus lo missatge que bones noues aporta. E dix el : Que noues?*», 199.

No crec que es pugui trobar en altre antic text català aquest ús de *que*, que constitueix un cas de flagrant castellanisme.

querer : voler, cast. *querer* : «*que mes querien hauer del rey de Ualencia que no gardar la nostra honra*», 216; «*que jo querria ésser ferit d'una sageta ... que rahan pogués hauer contra la gent ...*», 217; «*e si el rey de Ualencia queria estorçre aquest mal tan gran ...*», 315; «*Con l'aura linfant, ne lalcayt con la li dara? E els responeren : Perço car la li quer donar*», 369; «*car nos no queriem enuiar al rey*», 446; «*uolien uenir a nos per fer dells aqueles coses que nos querriem*»,

1. Schultz-Gora, *Altprov. Elementarbuch*, 75.

2. Vossler, *Positivismus und Individualismus in der Sprachwissenschaft*, 21, 22.

3. En Ramón Lull, per exemple, es pot dir normal l'ús d'aquestes formes pronominals amb article : «*la vostra vida e la vostra eternitat*», «*la vostra substancia*», «*les vostres vertuts*», «*la vostra vida*», «*la vostra bonea*», *Lib. de Contemplació*, V, 88 (*Obres*, Comissió editora lulliana, VI); «*les vostres propietats*», «*la vostra gloriosa natura divina*», *ib.*, 89; etc., etc.

460; «e sembla nos que Deus lo *quer*», 469; «E nos dixem los si ells ho *querien*: e ells dixeren que och», 484; «e li ho fare adobar : e si no lo *quer* fer quem mostrare tan despagat dell que ...», 485.

El verb *querre*, (*querer*, *querir*) era conegut en antic català en sentit de « cercar », no en el de « voler ».

recebem : rebem, cast. recibimos : « ben sabets uos ... con uos *recebem* per uassay », 344.

La forma normal de *recipere*, en la Cròn., és la genuïna catalana *recebre*.

recenes : cast. rehenes : « dix nos ... quens metera la torre en *recenes* », 340, 341.

La paraula que usa regularment el cronista és *ostatge*. En la pàgina anterior a la d'aquest exemple diu : « dixemli quens metes aquels .II. ab son fiyl en *ostatge* », 340. *Recenes*, mot rarament usat en antic català, surt també en la Cròn. d'En Pere IV, pàg. 190 (ed. Bofarull).

render-se, 232, 289; **rendre**, 236, 338, 341, 359; **rendria**, 348; **rendrien**, 151, 231, 248; **rendessem**, 232; **rendessen**, 346; **renduts**, 337; **renduda**, 347; etc., etc.

El verb que s'usa regularment en antic català és *redre*, *retre*. En tot cas l'infinitiu era *rendre* i no *render*, com en els exemples de la Cròn. Recordi's que és característic del castellà i portuguès el traspàs dels verbs de la tercera conjugació llatina a la segona. *Render*, amb altres de la segona castellana, passa posteriorment a la tercera : *rendir*.

-rs : En la Cròn. és notable el gran nombre d'exemples de plurals de noms amb el sufix *ARIUS* que suprimeixen la *r* que en antic català normalment es conserva abans de *-s*. Heu's aquí alguns d'aquests exemples: *marines*, 87,211; *balestes*, 248; *cavalles*, 279,348; *escudes*, 294; *portes*, 408; etc.

Aquesta anomalia en un document català tan antic com la Cròn., es coincidint amb la peculiaritat fonètica, vivent encara, en alguns pobles aragonesos de la frontera lingüística entre Catalunya i Aragó, on, segons notícies d'En Saroihandy, diuen *pastós*, *cordés*, suprimint la *r* com en el modern català oriental.¹ Encara que en l'antic català surt

1. *Grundriss*, 846. No havem pogut consultar l'*Annuaire de l'École des Hautes Études* (1898 i 1901) on Saroihandy publicà els seus treballs sobre els dialectes aragonesos.

esporàdicament la grafia *-s* per *-rs*,¹ tot porta a creure que en el segle XIII, època de la composició de la Cròn., es conservava en tot el domini català la pronunciació *-rs*, com ho indica la constància d'aquesta grafia en els documents. Els actuals plurals aragonesos sense *-r*, coincidint amb les grafies esmentades de la Cròn., ens fan sospitar que es tracta d'una peculiaritat antiga dels dialectes de la frontera catalano-aragonesa. I ens confirma en la nostra sospita el fet de trobar-se plurals en *-s* en compte de *-rs* en els Documents cinccentistes procedents del Ribagorça que publiquem en aquest mateix volum (*successos*, doc. II; *dines*, doc. III, etcètera).

senyoriu : cast. señorío, 43, 355.

No vacil·lem en qualificar de castellana aquesta paraula. Com fa observar encertadament En T. Forteza en sa *Gramàtica* (pàg. 119, nota (a)), la major part dels noms d'aquesta desinenca tenen sabor castellana.

servici : servei, cast. servicio : 33, 43, 58, 84, 88, 184, 185, 250, 251, 278, 352, 353, etc., etc.

La forma genuïna catalana és *servii*, que surt també algú cop a la Cròn., d'on el modern *servei*.

si, partícula afirmativa : «E dix ell : *Si*, senyor», 266; «Uolets que us ho diga? E nos dixem : *Si*, uolem be», 379.

La partícula afirmativa en antic català és *oc*, que figura moltes vegades en la Cròn. : «E demanam li si estauen be los del Pug e dix que *och*, fort be», 265; «e el dix nos que *och*», 391; «e ells dixerem que *och*», 484; etc., etc.

sino, conjunció.

En català modern pot tenir dos sentits : 1) adversatiu, en contraposició a una negació : *no siguis orgullós, sinó humil*. 2) exclusiu : *no reia ningú sino En Pere*. En català antic, d'aquests dos sentits coneixia gairebé únicament el segon;² el primer, adversatiu, que és característic del castellà,³ s'anà introduint de mica en mica en la nostra

1. Segons notícies de Saroihandy (*Grundriss*, 865) surt en algunes rimes de Ramón Llull i d'Auzias March, i aquesta confusió és ja esmentada en la *Poètica* de Jaufre de Foixà (1286-1291). La pronunciació *-s* (<*-rs*) és, d'altra banda, comprovada per les grafies invertides *cars*, etc., que es generalitzen en el segle XV.

2. L'antic català en coneixia un tercer quan s'usava en sentit de *excepte, fora de* : «mas totes les desempararen a la derreria *sino* aquella», Cròn. Jacme, 290.

3. Hanssen, *op. cit.*, 290.

llengua. En el segle XV ja era molt generalitzat el seu ús. Ordinàriament aquest sentit de *sino* es traduïa antigament per *mas*¹ o *ans*: «no deman yo, senyor, aço, *mas* per que tan soptosament pagas lo deute a natura», B. Metge;² «null hom en tota la host no dormi, *ans* stagneren tota la nit aparellats de batalla», Desclot, 338.

En la Cròn., amb tot i l'època en què fou escrita, abunden els exemples en què *sino* és usat a la castellana, això és, en sentit adversatiu. Entre els exemples que hi havem trobat, transcrivim els següents: «no s retrien a els *sino* al rey», 165; «E no haviem negun caual armat, *sino* [ens haviem armat] ab nostres perpunts e capels de ferre», 270; «e que no parlaria deuant nos, *sino* deuant .I. o deuant .II. en que nos molt nos fiassem», 312, 313.

L'ús normal de *sino* en la Cròn. correspon al sentit d'exclusivitat, i es pot traduir per *mes que*: «No u sabe nuyl hom *sino* el e lalfaquin», 124; «Jo no hic veg altre conseyl *sino* aquest», 257; «aqui no ha als *sino* quens metam denant», 271; «e no exim de la uila *sino* nos e don Pero Corneyl», 272; «E neguns dels rics homens nos acorda a aquel conseyl ... *sino* Fferran Perich de Pina», 278; «que noy ha *sino* .II. meses», 280; «e ques nanassen a Burriana on no ha *sino* .II. legues», 281; «mol poch passar *sino* .I. caualler», 283; etc., etc.

El sentit de *sino* adversatiu és traduït normalment en la Cròn. per *mas* o *ans*: «No foren en la batayla, *ans* enviaren missatge al rey quels esperas», 17; «tal hom com aquest ... nol ne fa bon enujar, *ans* li deu hom complir sa uoluntat», 146; «e nos no la (la mà) donam a besar, *mas* als altres frares», 147; «e aquela caualgada no era de la senyoria dels moros que tenia lalcayt en sa senyoria, *mas* daltres moros», 358.

sobrinu: nebot: «E don Gonsaluo Pereç qui era *sobrinu* de don Exemen Pereç Darenos e l'ardiaca de Ualencia ...», 397.

soltar: deixar anar: «perço que si moria aquel a qui hauia nafrrat que preses ço que merexia e *sino* quel faessen *sollar*», 351; «e *soltauals* que meniassen carn», 49.

sortes: cast. surtas: «les galees que estauen *sortes* deuant lo port», 157.

tanda: secció, grup: «e aço (passar els cavalls un riu) se faya per *tandes*», 343.

1. P. Fabra, *Gramàtica de la Lengua catalana*, 208, 209.

2. Exemple citat per En Fabra, *ib.*

totauia : encara; cast. aún, todavía, amb valor temporal o ponderatiu. «En aquest pleyt, ço es, a fer les cartes ... hagen a estar (els missatgers que envià el rei a Menorques) .III. dies que nou pogren acabar ... E nos estiguem al Cap de la Peyra (a Mallorca) *totauia*, esperan les galees ab los messatgers que nos huiem (en el text *hauien*) enuiats», 171; «E pus que Euiça fo presa, moltes uegades hi uengueren galees de sarrains, e la merçe de Deu, preseren hi *totauia* major mal que noy pogueren fer», 175; «e hauray mester *totauia* .c. cauallers armats ab caualls armats quey vagen e .D. homens de peu ... mas *totauia* hy haura mester gran companya ...», 239, 240; «E *totauia* mostraria jo que la mia ualor es aytal que ...», 278; «e per abreuïar les noues car serien longues de recomptar, no faeren als ab nos ni nos ab ells. E tornarensen, pero proferim los nos *totauia* quels fariem dret, e ells nou uolgren pendre», 414; «E dixemlos nos ... que quan hom podia hauer de son enemich, nous dire de sarrains, una braçada de terra, *totauia* deuia hom esperar quen hauria hom .X. o .c. e que nos los en dariem alegria», 449.

En el sentit del castellà *todavía* temporal o ponderatiu, la Cròn. usa normalment *encara* : «E dixeren los nostres missatges que *encara* haurien plus a fer», 171; etc., etc.

El sentit de l'antic català *totauia* no és el de «encara», sinó el de «sempre», «de totes maneres», i en tenim exemples en la mateixa Cròn. : «que cels que nos amauem huiem *totauia* be de nos e honor», 312; «E nos dixemlos que molt los grayem les paraules que Natbran nos refermaua per ells, e aquesta esperança huiem nos *totauia* en ells ...», 334. «En Bn., uos sots tal hom e tan honrat ... que deuets guardar *totauia* ma honor ...», 211; etc.

El sentit de «aun», «encara», tal com l'havem trobat en els primers exemples esmentats, és característic del castellà *totauia*, *todavía*, el qual en antic castellà surt algún cop solament en sentit de *sempre*.

treytes : tretas : «E tenguem los caualls e quels parassem als portels e quels deffenessem de les *treytes* quels feyen», 442.

uoluer : girar; cast. volver : «*uoluem-nos* contra la uila», 306; «e *uolueren* nos les costes en tro a la barbacana», 222.

Verb que no és gaire usat en antic català. Els verbs usats eren *girar*, *endreçar*.

uots : veu; cast. voz : «E tots dixerenli a una *uots* que uolien que el ho dices», 277; «uench una *uots* lessus del castell dels que u mirauen : Uan sen, uan sen», 260; «e aço mateix nos dixeren los cardenals a una *uots*», 506; etc.

L'aparició de la forma *uots* és, en la Cròn., tant més sorprenent quant que en el mateix text surt moltes vegades la forma *uou*, 139, 160, 194, 261, etc., etc., i també *ueu*, 126, etc. Això és prova segura que en aquest cas no es tracta de la forma arcaica de VOCE, que ens faria remuntar més lluny del segle XIII, sinó simplement d'una forma dialectal manlevada d'un dialecte extern al grup lingüístic català, que podia subsistir en la parla del cronista al costat de les formes *uou* i *ueu*, etapa a la qual, com ell mateix demostra, havia ja arribat el català. En els dialectes de la part superior de la frontera lingüística catalano-aragonesa, viu encara la forma *vos*.¹ Així, doncs, en *uots* veiem la forma castellana de VOCE : voz, en la seva antiga pronunciació. El mateix es pot dir de **prets**, **plas**, **dis**, **desia**, formes més amunt esmentades.

13. Creiem que aquesta pronunciada coloració castellana, i més especialment aragonesa, que caracteritza el lèxic, la fonètica, la morfologia i la sintaxi del catalanesc del nostre cronista, ha d'ésser explicada admetent que es tracta d'un dialecte de frontera emplaçat a la ratlla de Catalunya i Aragó. Aquesta hipòtesi és l'única, al nostre entendre, que pot explicar la ingrencia de tantes particularitats peculiars dels dialectes aragonesos en el llenguatge del cronista, que d'altra banda és català de soca-arrel i ens priva en absolut d'interpretar-lo com una parla apresada i assimilada per un foraster.

¿És possible precisar el sector de frontera catalano-aragonesa al qual pertany el dialecte del nostre cronista? Això és el que provarem de resoldre amb l'ajuda dels indicis geogràfics que ens ofereix la Cròn.

INDICIS GEOGRÀFICS

14. Com esperem demostrar complidament en la darrera part del nostre treball, la Cròn. no és com un llibre de memòries quehagi estat redactat dia per dia a mesura del descab-

1. Griera, *op. cit.*, 80-82.

dellament dels esdeveniments que recompta, sinó una recopilació dels fets històrics ocorreguts en la vida del rei conqueridor, portada a cap en els últims anys de la seva vida.¹ També creiem demostrar, en la darrera part mateixa, que la Cròn. no sortí de les mateixes mans d'En Jaume I, sinó que, com és més natural i versemblant, fou redactada, sota la seva personal i directa inspiració, per un escrivent o notari dels que devia tenir en sa mainada.

Donats aquests precedents, havia d'ésser inevitable que el notari, redactor material de la Cròn. (que fou un sol, com ja havem demostrat més amunt), malgrat de trobar-se subjectat no sols a la inspiració, sinó potser a les paraules mateixes del monarca, aboqués inconscientment, en la seva redacció, totes aquelles notes personals i viscudes, tots aquells records d'homens, coses i fets, que li permetia el marge de llibertat que la seva tasca li deixava. Particularment vius devien suscitar-se en sa imaginació els records dels llocs, contrades i pobles que li eren més coneguts, o bé per caure dintre l'horitzó familiar de la seva infantesa, o bé per haver-hi viscut molts anys o haver-los recorreguts moltes vegades. Entre els records que més vivor serveixen durant la nostra vida, cal posar indubtablement els que podríem nomenar geogràfics. El paísatge que ens és familiar en virtut d'una llarga convivència o de sovintejades visites, romà en la nostra fantasia amb trets d'una fixesa que res, en la resta de la nostra vida, no pot alterar ni afeblir. Doncs, el redactor de la Cròn., per força deu haver deixat escampades per la vasta extensió del seu text aquestes fermes petjades de la seva recordança dels païsatges i dels horitzons a ell familiars.

Aquesta senzilla observació psicològica ha servit mantes vegades a la crítica d'antics textos, de segur fil conductor per a descobrir la patria, ja nadiua, ja adoptiva, dels redactors desconeguts, i de clau per a filiar llur dialecte quan per assolir aquest resultat no portava prou llum el pur criteri lingüístic. Aquí volem solament recordar el meravellós mètode amb què, aprofitant les dades geogràfiques del *Poema del Cid*, arribà en Menéndez Pidal a fixar, dintre de límits relativament precisos, la patria desconeguda del seu autor.

1. Massó Torrents (*op. cit.*, 23) creu, amb Mr. Darwin Swift, que la Cròn. fou escrita després de 1273, això és, dos anys abans de la seva mort.

15. Nosaltres havem assajat d'aplicar a la nostra Cròn. el mateix mètode d'investigació, i creiem haver arribat a resultats prouprecisos per a permetre'ns formular conclusions que ens atrevim a qualificar de satisfactòries per quant són coincidents amb les que ens ha permès establir l'examen purament lingüístic del nostre text, amunt esmentades.

El cronista recorre en el seu llibre, de cap a cap i en tots els sentits, els dominis de la jurisdicció del rei En Jaume i els territoris en què es descabdellen les diverses etapes de les seves conquestes. En totes les parts del llibre fa bella mostra de la seva acurada i completa coneixença de les terres que el Conqueridor trepitja. La color geogràfica és viva, neta, precisa en tota l'extensió de la Cròn., i no dubtem en afirmar que és un dels factors primordials del seu peculiar encís. Hi ha abundor de detalls i prodigalitat pintoresca en les descripcions que fa el cronista de les contrades més distants i apartades dels dominis i de les conquestes del monarca català. Costes, pugets, rieres, torrents, cases, platges, coves, i altra multitud de petits detalls topogràfics, són descrits amb acurada mà de miniaturista i desfilen davant nostres ulls a pas i mesura que avança el cavall d'aquell rei infatigable, seguit de sa companya, pels camins de les seves aventures guerrerres. Cèsar, escrivint els seus llibres boi cavalcant entre combat i combat, no ens va deixar pas una visió més plàstica de les terres que calcigaren ses legions, que la que ens deixà el nostre anònim redactor recollint les paraules que li anava dictant el nostre gran rei, en ses velleses, al pas que anava desgranant les recordances de la seva atzarosa vida.

16. Però, entre el laberint inextricable dels camins recorreguts en la Cròn. i de les anades i vingudes dels continus viatges del rei En Jaume al través dels seus regnes, hi ha dos itineraris que el cronista es complau, un cop i un altre cop, en fixar i detallar en cada una de llurs etapes, com si fossin vells camins cent voltes d'ell personalment recorreguts i els conegués en tots llurs giravolts i recolzades. I és tant més sorprenent el detall amb què ens recompta els accidents d'aquests dos itineraris i la constància amb què enumera llurs etapes, quant que en aquestes no es desenrotlla mai cap escena de les empreses del Conqueridor sinó que són simples estacions dels camins que porten a la frontera,

a «la terra de moros», teatre de l'acció dramàtica de la Cròn.

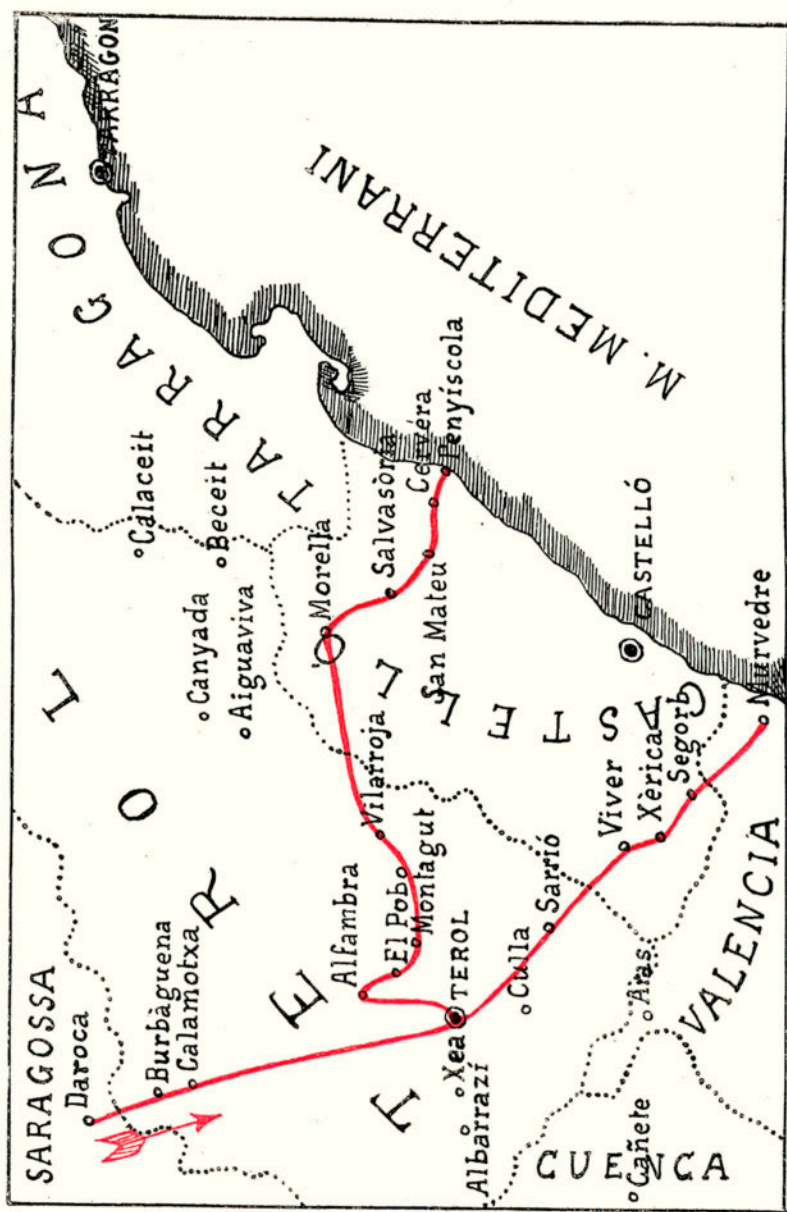
Abans d'entrar en el detall d'aquests dos itineraris, ens importa fer observar que la conquesta de les terres de sarraïns en el moment d'entrar en escena En Jaume I, es trobava molt més avançada per la part d'Aragó que per la de Catalunya. Així, mentre a la banda d'Aragó el territori es trobava completament net d'alarbs fins al sur de l'actual província de Terol, a la banda de Catalunya, en canvi, la marca corria una mica al sur de l'actual província de Tarragona, en una ratlla que podríem traçar des de Peníscola, en la costa, fins a Morella en l'interior. Donada aquesta disposició truncada de la frontera, que baixava perpendicularment vers el sur quan trobava els actuals límits de les províncies de Castelló i Terol, s'explica que la reconquesta del regne de Valencia, que es proposà el rei portar a compliment, tingués per base i espatller la ciutat de Terol, d'on partia un feix de camins avinents cap a la frontera de llevant que portaven directament, serres a través, a la «terra de moros».

Els dos itineraris a què ens volem referir tenen per centre Terol. Tots dos tenen un brançal comú que arrenca de Daroca, prop la frontera de les actuals províncies de Saragossa i Terol, passa per Burbàguena, per Calamotxa, i segueix fins a Terol. D'aquí un dels itineraris segueix cap al sur i passa per Sarrión, Barracas, Viver, Xérica, Sogorb, i acaba en Murvedre (actualment Sagunto), aquestes cinc darreres, localitats en l'actual província de Castelló. Es a dir, aquest primer itinerari de la Cròn. segueix matemàticament el mateix trajecte de l'actual carretera i ferrocarril de Sagunto a Daroca i Calatayud.

El segon itinerari seguit pel rei per internar-se des de Terol en terra de sarraïns, després de seguir fins a Terol exactament la primera etapa de l'anterior, en arribant a aquesta ciutat trenca en direcció nord-est vers Alfambra, el Pobo, Montagut, Vilaroja, Morella, Ares del Maestre, Salvatoria, Sant Mateu, Cervera i Peníscola.

17. A continuació copiem passatges de la Cròn. on figuren els diferents sectors d'ambdós itineraris, perquè el lector es pugui fer càrrec del luxe de detalls topogràfics amb què el cronista exorna la narració de les cavalcades reials anant i venint per aquells camins per on desembocà la creuada del gran rei contra els sarraïns del regne de Valencia.

P. Barnils fec.

(41) «E passades les III setmanes damunt dites, nos que huiem manat lo conduyt que deuiem metre en la caualcada, exim nos de Terol e entramnos en Arago : e quant fom a la segona aldea de ius Calamotxa, trobam don Pero Aones qui uenia be ab L o ab LX caualers ... E fom a Burbaguena, en una casa qui es del Temple, qui es el camí de Darocha e de Terol a la entrada de la aldea con hom ue de Darocha».

En Burbàguena té lloc la dramàtica escena entre el rei, llavors minyó de disset anys, i el rebel don Pere Aones. La fugida a cavall del noble aragonès perseguït pels cavallers faels és descrita amb aqueixes paraules:

(45) «E don Ato atenehlo a la exida dunes tapies de les uinyes de Burbaguena ... E ueem P. Aones ab xx cauallers qui nos partien del, pujan per una costa a ma esquerra que uolia estorçre a .i. castell del bisbe per nom Cotanda. E don Blasco Dalago e don Artal Dalago anauen apres dell tant com .i. treyt de balesta podia esser. E don Pero Aones acuylis a .i. pug ab aquela companya que hauia e aquí aturas ... E ... gitauen pedres grosses e poques als deius perço que no pujassen ... E nos dixem a don Assalit e a don Domingo Lopeç de Pomar que per una pujada quey hauia podien uenir la on els eren e era en dressera daquel loc ... e els estauen ayxi que no pujauen el pug que els tenien ... E nos e nostra companya ensemps pujam el pug ...».

Pere Aones, greument ferit per un dels cavallers del rei, (47) «morís en la carrera ans que fossem a Burbaguena. E nos anamnosen a Daroca».

(179) «E aenant nos fom en Terol ... (180) E enuiam a Terol per Fferrando Dieç e per Rodrigo Ortiz ... que exissen a nos en Alfambra. E fom enans que la nuyt fos escura a Alfambra e aquí sopam e faem dar ciuada e anam depuys de la mija nuyt a auant: e quan fo alba nos fom al cap del camp de Muntagut e passam pel Pobo e exim a Uilaroja e albergam aquí aquela nuyt : e sus en lalba nos exim de Uilaroja que es del Espital e quan fom sus al cap de la serra quey podie hauer tro a mija legua uench nos .i. balester a caual... e dix nos : Senyor, saludaus don Blasco e dis uos que sua es Morela».

A la nova de la presa de Morella el rei no té espera per a

anar-hi. Heus aquí amb quins detalls descriu els accidents del seu camí:

(181) «E nos de trot e darlot passam lo riu de Calderes : e ... anam nos en tro al riu que passa al peu de la costa de Morela ... E pujam la costa e fo a .i. puget que's feya en la costa de Morela e meteren li puy nom Pug del Rey ... e jaguem tota la nuyt en aquel pug. E moch se temps de neu ... els caualls e les besties iahien en una fouia que si faya e de ça e de la on podien ... e haguem a endurar que no menjam ni beguem de la nuyt que menjam en Uilaroja tro a hora de les uespres.»

Un cop convingut amb don Blasco d'Alagó sobre la possessió de Morella, (185) «altre dia partimnos en e anamnosen a Ares e cobramlo.»

201. «E manam dia als Richs homens que fossen ab nos a Terol a entrada de mag, ... e fom tro a .cxx. cavallers, el Conseyll de Terol. E al tercer dia que exim de Terol, anam nosen albergar a Exerica : e exiren los moros de .dccc., tro a .dccc., e no gosam albergar en la begua de Xericha, e albergam endret lo castell de Xericha : els moros vedaven que no osaven entrar los chrestians a la bega, o defenien ho ab balestes e ab lances, sino als camps qui eren prop de nos. E sobre aço haguem acort la nuyt que talassem sobre la vila contra Viver, e que lexassem xxx cavalls armats, els que romanerien en les tendes que eren be tro a m homens, e ab los altres que anassem talar sobre la vila, e fahem ho. E los moros sentiren los cavalls armats, e noy osaren exir. E altre dia talam dejus la vila daquela manera con dessus havem feyt, lexant los cavalls armats en les tendes.»

(228) «.....
Ab aytant partim nos dels, e anam nosen en Arago, e fom a Terol.....»

(229, 230) «.....
E faem adobar de menjar mentre hoiem la missa, e menjam, e sempre mantinent cavalgam : e ab nos no havia sino vii cavallers e escuders quens servien, e officials nostres : e anch no demanam negu adalill quens guias, car nos per la cassa dels porchs que soliem cassar en aquela montanya algunes vegades, pleviem

nosen nos que avendriem en la carrera. E al dia que exim de Terol passam pel camp de Montagut e anam a Vilaroja que es del Espital, e quan vench ans de dia nos nos levam e passam per un loch que havia nom Atorella, en que ara ha poblacio, e puys passam pel riu de les Troytes, e exim a la canada Dares, e de la canada Dares al port de Pruneles, et a Salvatoria, et Athemi, e passam pel pla de Sent Matheu, que era labores erm, e exim al riu sech que va sobre Servera. E quan vench a hora de vespres fom denant Peniscola de la part de les vuynes (vinyes) sobre lalmarge.»

(252, 253) «.....
enans que nostra ost vingues començam danar, e vench ab nos don Exemen Dorrea, e nostra maynada, e don Pero Fferrandes Daçagra, el conseyl de Daroca e de Terol : e enans que vinguessen los altres enam nosen. E nos, a exida de Terol, per lo camí on anavem, guardaren los de la ost les besties carregades que portaven les tapieres, car negu de la ost no sabia nostre secret, ni on anavem ne on no. E quan fom denant Exerica que la talavem, don Pero Fferrandez Daçagra vench a nos, et don Exemen Durrea, quan haguem menjat, e dixeren nos : Seyor, que es aço que dien nos que tapieres levats? E nos dixem los que nolsen respondriem denant tots, mas ques levassen los altres, e parlariem ab els, e dir los hiem que era ne que no.»

(261, 262) «E anam nosen a Daroca sempre demantinent, e enviam missatge als Richs homens que vinguessen a nos. E nos estan en Daroca enviam per los caps de les aldees, e haguem los bons homens de la vila : e pregam los, e manam los quens haguessen m azembles dins v dies en Terol, e que noy falissen . . E anam nosen a Terol, e enviam aytambe per les aldees, e vengren aquí, e manam los que dins tres dies nos haguessen m azembles appareylades .....
E pregam a Fferrando Dieç quens prestas pa per aquestes MM azembles a carregar : e dix queu faria, e que enviassem per les aldees, e que aduxessen lo pa a Sarrio, e que en la carrera nos trobariem, e que nons faessen laguiar. E moguem nos ab nostra recua, e ab be c homens a caval quey haviem, e entram nosen al Pug, e anam albergar a les Alcubles .....
E exim de les Alcubles, e ab nostres azembles carregades, e ab

nostres cavals armats, e ab nostra senyera desplegada entram nosen al Pug.»

(263) «.....
E enviam messatge a aquels qui amenaven los XL cavals que eren en Terol quels amenassen a Sogorp, perço car los cavals no gosarien entrar a nos menys de poder de cavallers. E nos isquem hi, e anam a Sogorp ab aquels Richs homens : e quan fom a Sogorp e hi haguem estat un dia, los cavals vengueren, e pregam e manam als Richs homens que dixessen als lurs cavallers que venessen de sos cavals.....»

(264) «E aço feyt tornam nosen al Pug pel cami de Murvedre e quan fom prop de Murvedre dixem si passariem per la collada que es sobrel castell de Murvedre, e es prop del castell be ij treyts de balesta, e no plus : e dixeren los altres que meylor seria que passassem per la val de Segon. E dix un cavaller de qui nons membral nom, que passassem per la collada, que ans seriem passats que els fossen regoneguts .....»

Quan el rei es proposà portar ajuda al rei de Castella contra els sarraïns després de renunciar a vèncer la tossuda resistència dels nobles aragonesos, sempre altius i exigents, se'n va a Terol, i el cronista sembla aprofitar l'ocasió per fer justícia als habitants de la vila, recomptant com els seus prohombres li oferiren generosament tota l'ajuda que pogueren.

(419, 420) «E passam Saragoça, e anam nosen a Terol.....
E en Terol nos parlam ab los prohombres de la vila, e pregam los que els nos ajudassen en aquest feyt en que anavem : e comptam los ço quens havien feit, e que nos per re del mon no podiem estar que no ajudassem al Rey de Castella, pus promes loy haviem. E pregam los molt caramente quens faessen prest de pa e de bes-tiar en guisa quen poguessem haver bastament en la ost. E dixeren ques acordarien, mas que non volien acort mas tro en laltre, que sempre de mantinent nos respondrien.

E quant hagren estat una poca hora tornaren a nos, e respos Gil Sanxeç Munyoz per tots aquels de la vila, e dix : Senyor, ben sabedes vos que unca en lo que vos demandastes nin rogastes non trobastes de no en nos, ni lo fiziastes ni lo faredes agora : dezimos vos que vos enprestaremos iij millia cargas de pan, mil de trigo, e ij milia dordio, xx milia carneros, et iij milia vacas : e si

queredes mas prendet de nos. E nos responem los quelsho grayem molt, e que conexiem que haviem bons vassayls en ells, e quens amaven e fiaven molt en nos.»

18. Encara que la color geogràfica, com ja havem dit, sigui una nota característica de la Cròn. en tota la seva extensió, no dubtem d'afirmar que no es troba en gaires més passatges del llibre el detall topogràfic portat fins a l'extrema minuciositat i precisió que havem vist en els paràgrafs transcrits. Es veritat que hi ha escampades per la Cròn. descripcions de llocs, viles i contrades que poden competir en execució detallista amb les d'aquests passatges; però coneixem prou bé la Cròn. per a assegurar que no es troba en tota sa extensió un altre itinerari que sigui descrit, en els accidents topogràfics de les seves etapes successives, amb tanta abundor de detalls com els dos abans esmentats.

El país més conegut, doncs, del redactor de la nostra Cròn. s'estén a un costat i altre de la frontera de les actuals províncies de Terol i Castelló, que és travessada en els seus dos extrems pels dos itineraris explicats. Com ja ens ho ha revelat la llengua de la Cròn., la seva geografia ens permet també treure la conclusió coincident que el redactor era natural, o hi havia viscut temps, d'alguna contrada de la frontera catalano-aragonesa en la secció corresponent als límits de les dues províncies de Terol i Castelló. Es sabut que la frontera lingüística, en aquesta regió, s'interna bon tros dins la província de Terol en el seu angle norddest. Doncs bé : aquesta regió del domini català, que, segons les notícies de l'Hadwiger, arriba en el seu punt extrem a la Cañada, és llindant amb la contrada del riu Alfambra, tan coneguda del redactor de la Cròn., on hom troba els llocs de Vilaroja, Muntagut, el Pobo, Alfambra i Terol, etapes, com havem vist, d'un dels dos itineraris.

INDICIS PSICOLÒGICS

19. En el text català de la Cròn. el rei parla en primera persona. La versió llatina de Marsili, que, com se sap, és anterior de trenta anys a la primera versió catalana avui coneguda, fa parlar el rei en tercera persona. D'aquí van deduir, els que no

creuen en l'autenticitat de l'obra i creuen en l'anterioritat de la composició del text de Marsili, que les terceres persones de la relació del rei foren transformades en primeres pel redactor del text català, que així fóra una traducció del text llatí. Però Martin-Chabot¹ ha demostrat plenament, amb l'ajuda de certes correccions que hi ha en el text marsilià, que en la primitiva redacció de la Cròn. el rei parlava en primera persona.² Això venia a ésser un ferm puntal per a la hipòtesi, sostinguda per la tradició, d'ésser el mateix rei l'autor i redactor de la seva Cròn.

Posteriorment, en el nostre treball sobre *La Crònica de Marsili*, més amunt esmentat, a més d'assenyalar noves correccions de primeres persones en terceres que trobarem en el text llatí de Marsili, ultra les esmentades per Morel Fatio i Martin-Chabot, férem notar que en el text català de Poblet es trobaven també nombroses errades d'aplicació en l'ús de primera i tercera persona, fet que venia a desvirtuar una mica les conseqüències que d'aquelles correccions, trobades en el Marsili havia tret Martin-Chabot. Efectivament, en nombrosos passatges del text català es troba usada la tercera quan el sentit demana primera, i viceversa; i en el nostre treball fèiem constar la impressió que la repetició d'aquestes anòmales confusions produïa. Fa l'efecte que el redactor hagués hagut d'anar transformant les terceres persones, del text que copiava, en primeres, en els passatges on parla el rei, i que, amb aquesta rutina, hagués fet la mateixa transformació en passatges on havien d'ésser conservades; i al contrari en cas de posar terceres per primeres, com si per distracció hagués deixat de fer la transformació obligada, conservant les terceres del text primitiu.

20. Posteriorment al nostre esmentat treball hem trobat encara molt nombrosos casos de confusió entre primera i tercera persona, escampats per tota l'extensió del text català de Poblet. Això encara ens referma més en la temor que en aquell nostre estudi exposàvem, d'admetre de pla les conseqüències radicals que va treure Martin-Chabot de les correccions del Marsili.

1. *Pere Marsili et le «Libre dels feyts» de rey En Jacme lo Conqueridor.* (Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, janvier-avril, 1911.)

2. Cons. el meu treball sobre *La Crònica de Marsili i el Còdex de Poblet*, més amunt esmentat.

Esmentem alguns d'aquests exemples de confusió entre primera i tercera persona.

Us de tercera en compte de primera : «e per temor de la batayla que *cuydauen* (per *cuydauem*) hauer .i. caualer prestans .i. gonio leuger», 22; «E don Ato de Foces qui era entrat en la uila, nol *lexaren* (per *lexam*) entrar denant nos per conseylarnos ... E dix nos que pus a onta de si hi estaua e nol *clamauen* (per *clamauem*) a conseyl, que nons pesas sis nanaua a sa casa», 38; «E sobre aço *enuiaren* (per *enuiam*) per en G. de Muntcada que uingues e el uench ab tot son poder», 48;¹ «que nos seriem aquels quilis *amauen* (per *amauem*) tant o mes que ells», 52; «dixemli: Don Pero Corneyl, fort nos maraueylam de uos con aytal pleyt uos parlats ... car negun temps no *passarien* (per *passariem*) en Cathalunya si per Maylorques no *passauen* (per *passauem*) primer», 121; El rei de Mallorca proposa al missatger de Jaume I que se'n torni amb son exèrcit a Catalunya prometent indemnitzar-li totes ses despeses i diu : «que sen tornas lo rey pus que tan gran hauer hauriem nos e la gent de la terra a pagar, e aço *haurien* (per *hauriem*) nos pagat dintre v dies», 122; «E dixeren quen tenien per bo ... E *dixeren* (per *dixem*) : Ara ... pus que ho tenihs per bo ...»; «Ab tant ... ans quel enuayr de la ciutat se faes, fo acort de nos ... que *faessen* (per *faessem*) conseyl general», 129; «E nos enuiam missatge de nuyt ali on nos *hauien* (per *hauiem*) meses les velles si hi eren», 131; «E nos manleuam de mercaders ... LX mill. libr. que quan la vila seria presa que les pagassem, don *faessen* (per *faessem*) les coses necessaries a profit de la ost e de nos», 131; «E nos estiguem al Cap de la Peyra totaui esperan les galees ab los messatgers que nos *hauien* (per *hauiem*) enuiats», 171; «Et l'altre dia ells (els sarraïns) tornaren ab la resposta e dixeren que farien ço que nos los *hauiem* dit, mas que uolien saber la uila con la *parrien* (per *partriem*). E nos dixem quels dariem del alcacer en sus tota la vila», 446; «E nos *hauiem* feytes moltes fones ... e *hauien* (per *hauiem*) lo feneuol nos appareylat de madiç untat ...», 459.

1. Havem d'advertir que en els casos de confusió entre primera i tercera persona del perfet no pot ésser qüestió d'un simple *lapsus calami* del redactor. En la llengua de la Cròn., la primera plural del perfet és *enuiam*, i la tercera és *enuiaren*.

Us de primera en compte de tercera : «E dixeren que per re del mon nou farien si nols *metiem* (per *metien*) fiança lo maestre del Temple e del Espital», 212; «e dixem los (als sarraïns) que al matí quan nos *hauriem* (per *haurien*) liurat lo castell ...», 291; «E nos dixem los (als sarraïns) que per aço non romangues que nos *donassem* (per *donassen*) lalcacer e la vila en aquest endemig», 446.

21. ¿Com podem conciliar els resultats contradictoris que sobre la qüestió de l'autenticitat de la Cròn., o, més exactament, de la relació del seu text amb la persona del rei, es desprenen de les correccions del Marsili d'una banda i de les errades del text català per una altra?

Creiem que la solució del problema és admetre que el rei En Jaume no va escriure de sa propia mà la seva Cròn., sinó que la va inspirar, més que materialment dictar, a un dels seus notaris. Aquesta hipòtesi ens posa en camí de la solució d'aquelles contradiccions.

El secretari encarregat de redactar la Cròn. devia, per voler del rei, escriure el llibre com si sortís de les propies mans d'aquest, i en el curs de la narració el feia parlar en primera persona. Això explica perfectament, com ja ha fet observar Martin-Chabot, les correccions trobades en el text llatí de Marsili, el qual, en moments de distracció, va deixar les primeres persones de l'original, que després ell o un altre va esborrar, escrivint al damunt la tercera persona corresponent, en harmonia amb la seva narració.

Però, al mateix temps, el sol fet de redactar el reial escrivent una relació de fets que eren d'altri i no d'ell, era per a ell un continuat perill de posar en tercera persona frases i clàusules que havien d'ésser en primera, o bé, al contrari, arrossegat per la idea fixa d'escriure en primera persona, posar en aquesta frases i clàusules que havien d'ésser en tercera. I el perill de caure en aquestes confusions havia d'ésser molt immediat i freqüent si el redactor disposava d'un cert marge de llibertat per a redactar l'obra i treballava sobre una pauta d'indicacions sobre fets històrics que el rei li anava exposant a mesura que avançava en sa redacció. Així s'explicaria el gran nombre de confusions entre primeres i terceres persones que notem en el text català.

22. Aquesta hipòtesi d'un redactor escrivint amb certa llibertat les memòries del rei, ens és confirmada per deduccions que es desprenen d'alguns passatges.

En el passatge on el rei reconta el setge d'Albarrazí, diu que «ab nos eren don Exemen Cornel e en Pero Corneyl e en G. de Ceruera ... e don Pero Aones e don Palegrí son frare, e don G. de Puyo, pare d'aquest G. de Puyo qui era ab nos quan fayem aquest libre». (26).

La frase dita en passat com la porta la Cròn. és un absurd en cas d'admetre que és el rei en persona qui està escrivint aquestes paraules. El rei tenia llavors onze anys [«car nos erem infant que no haviem mas .XI. anys», *ibid.*]. No podia, doncs, escriure, en aquesta edat, l'esmentat paràgraf. El rei va escriure el seu llibre en sa vellesa, o almenys en sa edat madura, i ho demostra la constatació mateixa que aquí fa d'haver conegut, quan ell encara era infant, el pare d'un cavaller que es troba amb ell mentre escriu la seva Cròn. Però, així i tot, la frase no és lògica. Perquè ho fos, hauria de convertir-se en present dient: «E ab nos eren don Exemen Cornel ... e don G. de Puyo, pare d'aquest G. de Puyo qui es ab nos quan fem aquest libre». ¿Com podia referir a temps passat el fet de trobar-se al seu costat el fill del vell G. de Puyo i l'acció de fer el llibre, si l'està escrivint en el moment de nomenar aquest personatge que es troba amb ell, si el nomena precisament boi escrivint el seu llibre?

La forma en què es troba redactat aquest passatge sols pot tenir una explicació. Un secretari redactava les memòries del rei, ja vell, sota sa directa inspiració. Obeint ses ordres, aquestes memòries havien de semblar sortides de la pròpia mà del rei i escrites a pas i mesura que es desenrotllaven els esdeveniments de la seva vida que el redactor havia de recontar. Entre els fets i la llur narració el redactor havia de mantenir tot el sincronisme possible dintre una obra de caràcter històric en què hi ha sempre el peu forçat de parlar en passat. Aquest peu forçat del redactor el va fer víctima, en aquest passatge, d'una autossuggerió molt explicable. Com que el redactor anava escrivint amb el propòsit de produir la impressió d'una obra escrita pel rei al marge mateix dels fets que relata, va transportar, en un moment de distracció, el fet present d'escriure el rei a l'època passada

contemporània dels esdeveniments que remembrava, sense parar compte, a més, que no podia produir la il·lusió de la contemporaneïtat de la redacció amb el fet, perquè el rei tenia llavors onze anys, i mal podia escriure les seves memòries.

Aquest passatge, doncs, demostra palesament que no fou el rei personalment, sinó un secretari seu, qui redactà la Cròn.

23. Un altre passatge semblant, i del qual poden ser tretes idèntiques conseqüències, és el següent, que fa referència als anys de la infantesa del monarca : «E aquest apostoli papa Innocent fo el meylor apostoli que *de la sao que faem aquest libre en .c. anys* passats no hac tan bo apostoli en la esglesia de Roma» (18).

Si ens aturem a examinar aquest passatge, el trobarem d'una redacció anòmala en cas d'admetre la redacció personal del rei. Perquè, una de dues : o el rei va escriure aquest passatge immediatament després de ço que reconta (i això és inadmissible, perquè era llavors un infant de sis anys, com fa constar més avall en el mateix paràgraf), o bé va escriure això després de llarg temps, quan era vell o home madur, i en aquest cas s'hauria expressat així : «... fo lo meylor apostoli que *de la sao de la nostra infantesa* en .c. anys passats no hac tan bo apostoli ...» En compte de la frase en cursiva, posa el redactor : «de la sao que faem aquest libre», i això no té sentit, i solament pot explicar-se de la mateixa manera com havem explicat el passatge anteriorment esmentat, això és, per l'afany del secretari del rei de donar la impressió d'una obra escrita a pas i mesura dels esdeveniments que reconta. Aquí també, en un moment de distracció, va transportar el fet d'escriure el rei, a l'època passada immediata als fets que recontava, no calculant la curta edat del rei en aquell temps. La citació del papa Innocent III encara fa més absurda la redacció. Innocent III regnà des de 1198 a 1216, de guisa que la frase «de la saó que faem aquest libre» no té cap sentit, perquè don Jaume no pogué fer cap llibre des de 1213, any del seu naixement, a 1216, any en què començà a regnar el successor d'Innocent, Honori III, això és, els tres primers anys de la seva vida. I sempre resta l'absurd, inexplicable si no és de la manera que proposem, de dir el redactor en passat l'acció de *fer* el llibre que estava escrivint i fent en aquell moment present.

24. Podem, doncs, deixar fermament com segur que la

Cròn. no fou redactada personalment pel rei, sinó per un secretari o notari de la seva mainada. Però ¿qui era aquest redactor? Ens trobàvem ja disposats a deixar aquest problema en la seva ombra, resignats a la nostra incapacitat d'aclarir-lo, quan a la fi sembla que ens ha estat obirador un raig de llum que, amb tot i ésser subtil, ens permet besllumar amb conjetures vagues, però raonables, la solució del problema.

Es cosa sabuda que en les cançons de gesta i altres obres de la literatura medieval solia l'escriba pendre's la llibertat de fer conèixer el seu nom obscur, estampant-lo modestament en un amagat recó de les darreres estrofes. Així veiem que ho fa el que amb fonament es suposa redactor de la *Chanson de Roland* quan clou la darrera estrofa del poema amb el seu nom: «ci falt la geste que Tuoldus declinet». També gosa fer-nos conèixer el seu nom el redactor de *El Cantar del Mio Cid* quan arriba el moment d'acabar la seva tasca: «En este logar se acaba esta razon ... Per Abbat le escriuio en el mes de mayo ...».¹

Nosaltres, una mica encoratjats amb aquests i altres exemples semblants de la literatura medieval, llegírem amb tota detenció les darreres planes del llibre de la .. Cròni tenim la joia de declarar que hi havem trobat el nom del que sospitem redactor de la nostra Cròn.

25. En la relació dels darrers moments del gran rei català, que ocupa les darreres planes de la seva Cròn., reconta l'autor que el rei féu venir al capçal del seu llit d'agonia el seu fill i successor l'infant En Pere. Després de fetes les recomanacions paternals de costum en l'hora de la mort d'un monarca tan bon pare de sos fills i de sos vassalls com el rei Conqueridor, li fa l'especial i única comanda que segueix: «E encara tot aço dit en presencia de tot lo conseyl comanam a ell (l'infant En Pere) lo bisbe d'Ozca, lo cal nos haviem nodrit e feit nodrir dinfantea a ença: el cal per nos era pujat al honrat benefici de bisbalia e era estat canceler de nostra cort en tro al dia de huy, el qual degues amar e honrar per honrament e esguardament de nos. E apres comanamli lo sagrista de Leyda, frare del dit bisbe Dosca e lartiacha Durgell e tots los altres sauis de nostra cort, e generalment tota nostra companya». (533).

1. Ed. Menéndez Pidal, III 1016.

Dosca» (494). Ens fa assaber la seva elevació a la dignitat episcopal : «E anassen (l'infant En Pere) en Cathalunya ... e fo al con-segrrar del sagristá de Leyda a Tarragona, qui fo en aquell temps bisbe Dosca». Poc abans havia fet saber que l'infant «uench a nos a Denia e uench ab lo sagrista de Leyda qui era lauos elet Dosca», (502).

Observi's com, en totes aquestes referencies a la persona d'En Jaume Sarroca, té el cronista la cura de fer-nos assaber que el qui era en aquell temps sagristà de Lleida «fo depuys, bisbe d'Osca». Aquesta insistencia infantil en informar-nos que aquest personatge havia arribat a la dignitat episcopal ens re-ferma encara més en la impressió, ja esmentada, de trobar-nos davant d'uns detalls autobiogràfics que la involuntaria vanitat del redactor involucra hàbilment en el text de l'obra que està escrivint. L'instint de la immortalitat és tan arrelat en l'home que no ens arribem a imaginar com podria substraure's en abso-lut a aquesta temptació de la vanitat qualsevol que es trobés en idèntiques circumstancies.

Així, doncs, tot ens porta a creure que en aquest «Jacme Sarroca,¹ sagrista de Leyda qui depuys fo bisbe d'Osca», tenim el redactor del *Libre dels feyts d'En Jacme lo Conqueridor*.²

1. Noticies biogràfiques d'aquest personatge, les trobem en *Teatro histórico de las Iglesias del Reino de Aragón*, VI, 252. L'autor, Ramón de Huesca, aprofita exclusivament les noticies de la mateixa Cròn. E ubel (*Hierarchia catholica Medii Evi*) posa el detall de què Jacme Sarroca era mercedari. En els Documents diplomàtics aragonesos que publica la *Revue Hispanique* en el nombre corresponent a Juny de 1916, trobem les següents dades biogràfiques d'aquest personatge : «G. Sa Rocha, notari del seignor Rey» (Doc. 26, any 1259); el vescompte de Cardona prega al rei En Jaume que li trameti el bisbe d'Osca per componedor d'una qüestió (Doc. 54, any 1274); «Jaume Zarocha, eleyto d'Oscha» (Doc. 80, any 1273); signa com testimoni en la concordia entre els fills de Jaume I, l'infant En Pere i Ferràn Sanxis (el mateix doc. anterior).

2. Ens sentim en el deure de fer avinent que les conclusions de la nostra investigació no poden tenir caràcter plenament definitiu fins a tant que no siguin conegudes les variants que poden oferir els altres manuscrits de la Cròn., sobretot el d'Ayamans, avui en possessió de N'Isidre Bonsoms, que és segurament el millor. Amb tot i això ens atrevim a augurar que aquestes variants no alteraran les nostres conclusions, no sols pel grandíssim nombre de passatges estudiats, trets de tota l'extensió del llibre, sinó perquè aquest manuscrit Bonsoms és el cap de la familia de manuscrits amb el qual és emparentada l'edició valenciana, les variants de la qual ja han estat preses en compte en el present treball. (Massó Torrents, *op. cit.*, 29-36).

Fem constar, abans de tot, que aquesta relació de l'agonia del rei no pogué naturalment ésser escrita ni dictada del rei mateix. Doncs bé : aquesta comanació especialíssima, que fa el rei al seu fill, del bisbe d'Osca i sa família, té tota la sabor d'ésser redactada pel mateix afavorit amb tan honorable distinció. Mogut d'una vanitat perfectament explicable, aprofita el redactor l'ocasió que se li presenta de fer a saber l'alta privança en què el rei tenia a ell i a sa família, i així clou el llibre, signant-lo simuladament amb el seu nom.

Ara bé : sabent, com sabem, que la Cròn. no fou redactada del rei mateix, sinó d'una persona de sa mainada, ¿quin inconvenient hi ha per a admetre que aquest clergue que escrigué aquestes darreres planes fou el redactor de tota la Cròn.? Hi ha un indici favorable a aquesta hipòtesi, i és que la Cròn. revela en el seu redactor un gran domini del llatí i de les Escripures, i ho proven nombrosíssims passatges en què la Cròn. posa en boca del rei i dels bisbes i clergues del seu reialme sermons rublerts d'escollides citacions llatines de l'Antic i Nou Testament. Tingui's en compte, a més d'això, que el bisbe d'Osca, presumpte redactor de la Cròn., acabava d'ésser elevat a la dignitat episcopal, i era abans, com ens fa assaber la mateixa Cròn., «sagristà de Lleida», càrrec que li permetia consagrar-se a la tasca, que li devia haver encomanat el rei, de redactar la seva Cròn. De fet, com veurem en les citacions que fem més endavant, era «notari» de la cort del rei.

26 D'aquest bisbe d'Osca, presumpte redactor del llibre, trobem en aquest les següents notícies:

La primera notícia d'ell ens el fa conèixer com formant part de la dissortada creuada del Conqueridor a Terra Santa : «... e contral uespre uench la nau del Sagrista de Leyda que puys fo bisbe Doscha e passans per la popa» (475). El torna a esmentar més endavant també com patró de nau : «faem sobre aço senyal a la nau del Sagrista de Leyda qui fo puys bisbe Dosca» (477). Per primera vegada ens fa conèixer el seu nom quan el rei l'envia com a ambaixador al rei de Castella : «E nos enuiam li don Jacme Sa roca, sagrista de Leyda qui era notari nostre» (491). Figura com a mitjancer en les greus qüestions entre els fills del rei, l'infant En Pere, i Ferràn Sanxeç : «uench nos el bisbe de Ualencia ... e en Jacme Sa roca qui era sagrista de Leyda e depuys fo bisbe